

A Föld népei és nyelvei nagyobb térségek szerint

Elter András

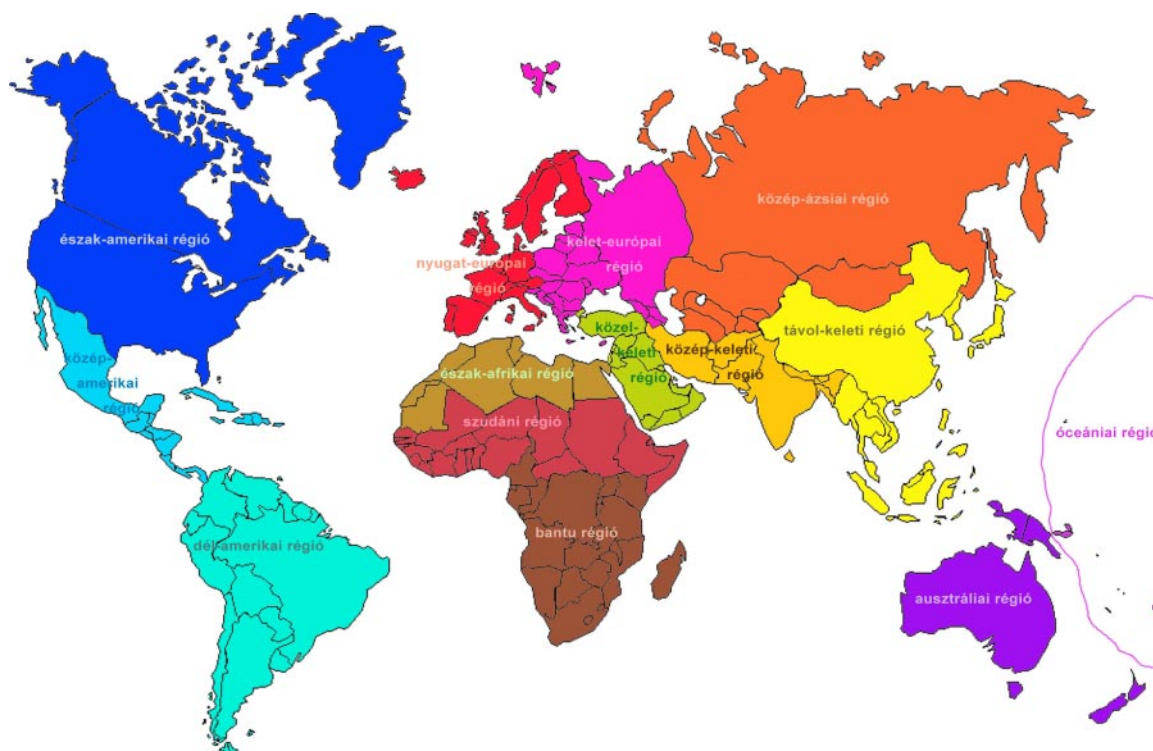
Bevezető

Ez a kis ismertető nagy vonalakban mutatja be a világ nyelveit, és népeinek embertani leírását. A Föld életének legutolsó korszaka az emberiség elterjedésének története, azé a népmozgásé, amely által eljutottunk minden lakható zugra, olyan helyekre is, ahol szinte elképzelhetetlen nehézséget jelent a pusztta fennmaradás is. Eközben a földrajzi akadályokkal szétszabdalt földfelszínen az elszigeteltségek valamint az újra és újra érkező népvándorlási hullámok, keveredések létrehozták a nyelvek, nyelvcsoporthok és etnikumok sajátos mintázatát.

A nyelvészek kutatása eredményeképpen egyre több nyelvcsalád, és azokat magába foglaló nyelvtörzs léteére derült fény, amelyeknél legalábbis gyanítható az azokat alkotó nyelvek közös eredete. Mindemellett még mindig nagy kérdés, hogy vajon a világ közel 6000 nyelve visszavezethető-e egyetlen ősi alapnyelvre, esetleg az ilyen nyelvi egység soha nem létezett. A nyelvek száma napjainkban rohamosan csökken, és talán nem is túlzó az előrejelzés, amely szerint egy-két évszázad múlva már csak maroknyi nagy nyelv marad fenn. Mindenesetre ez egy sajnálatos tendencia, még ha szinte elkerülhetetlennek tűnik is. Remélhetően ez az összefoglalás is hozzájárul ahhoz, hogy nagyobb figyelemmel tekintsünk a nyelvek ezernyi sokaságára.

Amíg egy nép meghatározása a nyelve által meglehetősen egyértelmű lehet, az antropológiai jellemzés már sok problémát felvet. Ma a modern genetikai kutatások fényében ugyanis már úgy látjuk (az antropológia hőskorától eltérően), hogy az emberiség sokkal egységesebb, mint azt a rassztípusok szerinti régi osztályozás sugallja. Ez azt is jelenti, hogy egy adott kisebb embercsoporton belül a genetikai különbség két tetszőlegesen kiválasztott ember között nagyobb lehet, mint két távoli csoport összehasonlítása esetén. Triviálisan fogalmazva ez azt is jelenti, hogy az eltérések „kimerülnek a bőrszínél”. Miért lehet mégis érdekes egy ilyen embertani összevetés? Talán azért is, mert általa elcsodálkozhatunk fajunk sokféleségének és egységének furcsa kettősségén. És vajon melyikünk is nem gondolkozott még el azon, amikor egy távoli országból érkezett embertársa érdekes, egzotikus vonásait tanulmányozta, hogy ez az idegen honnan is érkezhetett?

Ebben a műben a nyelvek és népek osztályozása olyan, sokszor fél vagy harmad kontinensnyi területek szerint történt, melyeken általában megállapítható bizonyos mértékű nyelvi, antropológiai, vagy kulturális egység, és méretükben, lakosaik számában is jól összevethetők egymással. A régiók az alábbi térképen láthatók:

Afrika

Afrika embertani és nyelvészeti szempontból sokkal változatosabb annál, mintsem azt néhány bekezdés kielégítően jellemezhetné. Itt most csak vázlatosan esszen néhány szó arról a földrajzi keretről, amely az ember afrikai elterjedését meghatározta. Az emberi faj történetét tanulmányozó tudósok többsége szerint Afrika az emberiség bölcsője. Kétségtelen tény, hogy az itt található emberek lényegesen nagyobb genetikai változatosságot mutatnak, mint bármely más kontinensek lakói. Ez azonban nem csak a hosszabb fejlődéstörténet következtében lehetséges, hanem a nagyobb populáció, vagy az egyes csoportok egymástól való erőteljesebb elszigeteltsége miatt is. Ez a genetikai variabilitás nem csak a biokémiai tulajdonságokban mutatkozik meg, hanem külső fizikai jegyekben is, mint amilyen a testmagasság (gondoljunk arra, hogy itt találhatóak a Föld legalacsonyabb és legmagasabb népei), vagy a bőr színárnyalata. Ez utóbbi megállapítás talán meglepően hangzik, hisz itt Európában egy többé-kevésbé egységes „fekete afrikai” népességgént gondolunk a földrész embereire.

Mindjárt itt kell leszögeznünk, hogy a fekete-Afrika meghatározás csak a Szaharától délebbre eső területekre érvényes, vagyis a bantu és szudáni régióra. Természetesen a kép sokkal árnyaltabb, hiszen az ezen területekre jellemző negrid rasszon kívül Dél-Afrikában élnek koisan rasszhoz tartozó törzsek is, hétköznapi néven busmanok és hottentották, ezen kívül a negrid rasszon belül olyan eltérő csoportok találhatók itt, mint a közép afrikai pigmeusok, valamint az Afrika szarvaként ismert területet benépesítő etióp és szomáliai népek. Ez utóbbiak európidokkal történt korai keveredést mutatnak. A kontinens déli részén megtelepedett európai népek pedig már a közelmúltban lezajlott gyarmatosítást jelzik.

Afrika északi területe, vagyis a Földközi-tenger déli partvidéke már az ókorban az európai kultúrkörhöz tartozott, az egyiptomi pedig az egyik legősibb ismert kultúra. A Szaharától délre fekvő vidékek azonban nagyon sokáig ismeretlenek voltak az európai népek számára, pedig a legkülönbözőbb helyeken fejlett államalakulatok álltak fenn az elmúlt századokban. Itt talán elég megemlíteni a Monomotapa birodalmat a mai Zimbabwe területén, amely különleges kőépitményeiről híres, a közép-afrikai Lunda királyságot, vagy a szoborművészetéről ismertté vált benini kultúrát. Az európaiak megjelenése egyértelműen a rabszolgaság kezdetét jelentette, valamint azt, hogy afrikaiak millióit hurcolták el a kontinensről elsősorban Észak- és Dél-Amerikába.

Az már napjaink történelméhez tartozik, hogy egyre több afrikai próbál a volt gyarmattartó országokban letelepedni, elsősorban Franciaországban, Nagy-Britanniában és Belgiumban. Ez a folyamat a fenti országok nagyobb városainak etnikai képét már-már olyan sokszínűvé változtatja, amilyen az amerikai városokban már évszázadok óta megszokott.

Afrika embertömegeinek mozgásai, vándorlásai hosszú időközön keresztül csak magára a kontinensre terjedt ki, ezek a népek önszántukból (az európaiakkal és némely ázsiai hajós népekkel ellentétben) nem hagyták el tengerektől körbezárt földrészüket. Az ellentétes irányú folyamat, azaz az idegenek Afrikában való letelepedése is csak meglehetősen korlátozott volt. Ennek köszönhető, hogy a több évszázados gyarmati múlt ellenére az afrikai népek viszonylag sértetlenül megmaradtak. Ennek legbeszédesebb jele, hogy a Föld nyelveinek 31,25%-a – szám szerint 1859 – afrikai; sőt a 700 ezernél több beszélőt számoló, viszonylag nagyobb népek közül is 108 Afrikában található. Ez utóbbi 38,6%-os részesedést jelent, annak ellenére, hogy az emberiségnek csak mintegy 12%-a él Afrikában.

A bantu régió nyelvei

A bantu régió magába foglalja mindazokat az országokat, amelyek a Nyugat-Afrikától Szudánig húzódó szavanna övezettől délre fekszenek. Madagaszkár, néhány kisebb szigetország valamint Kamerun kivételével a terület valamennyi államában bantu nyelvű többség található. A szigetek a földrajzi közelség miatt vonhatók be a régióba, a későbbiekben pedig az is nyilvánvalóvá válik hogy Kamerun miért került ebbe a csoportba. Ahhoz hogy megértsük mit is takar a bantu kifejezés a nyelvészetben, először röviden át kell tekintenünk Afrika nyelvi felosztását. Ha eltekintünk a kontinens északi részein beszélt afroázsiai (sémi, kusita, berber és csádi csoportok), a délen használt koisan nyelvektől, valamint Madagaszkár malgas nyelvétől, még mindig több mint 1500 nyelv marad, amelyet Greenberg amerikai nyelvész osztályozási rendszere két nyelvcsoporthoz sorol, a niger-kongói és a nilusi-szaharai családba. Az első nyelvcsaládon belül van egy csoport, amely csak a legrészletesebb családfán tűnik elő, mivel a legalsó hierarchikus szinten található. Ez a csoport foglalja magába a bantu nyelveket, és bár a felosztás alapján kicsinek látszik, valójában a föld egyik legnagyobb bizonyíthatóan közös eredetű nyelveket tartalmazó csoportja. (Mintegy 500 nyelv sorolható ide, és számosságban csak az ausztronéz nyelvcsalád előzi meg).

A bantu népek eredetére vonatkozó elméletek abban megegyeznek, hogy az őshaza a mai elterjedési terület északi peremén volt. A két rivális elmélet (kameruni, illetve dél-szudáni őshaza) közül az első tűnik valószínűbbnek, mivel Nigéria és Kamerun határvidékein olyan, ún. szemibantu vagy bantoid nyelvek használatosak, amelyek sokban hasonlítanak a valódi bantu nyelvekhez, de egyértelműen nem sorolhatók közéjük. A hasonlóságok az alapszókincset is érintik, és az egyezések aránya elérheti a 20%-ot. Legnagyobb bantoid nyelv a tiv, amelyet Kamerunban és Nigériában beszélnek.

A **bantu nyelvek** többsége Afrika sok más nyelvéhez hasonlóan tonális jellegű, vagyis a szótagok hangmagasága jelentésmegkülönböztető szereppel bír. Hangkészletükben gyakoriak a nazális mássalhangzók zárhangokkal alkotott kapcsolatai (pl. nt, nd, ng, mb). Nyelvtani szerkezetük alapján ragozó típusúak, a viszonyítást többnyire előragok fejezik ki. A bantu nyelvek legmarkánsabb grammatikai jellemzője a névszóosztályok megléte. Ez a sajátosság – amely más afrikai nyelvekben is előfordul –, azt jelenti, hogy a névszók, többnyire jelentésüknek megfelelően több csoportba sorolhatók. Minden csoportra más és más előrag jellemző és a névszó ragozása során csak ezek az előtagok változnak. Ezt a nyelvi jelenséget jól lehet szemléltetni négy afrikai ország, illetve azoknak nevet adó nép és nyelv nevének felsorolásával:

ország	névadó nép	a nép nyelve
Burundi	barundi	kirundi
Uganda	baganda	luganda
Botswana	bacvana	szecvana
Lesotho	baszotó	szeszotó

Ahogy látható mind a négy népnév ugyanahhoz a névszóosztályhoz tartozik (emberek osztálya) amelynek előragja a legtöbb bantu nyelvben ba-. A nyelvnevek azonban már különböző osztályokból alakultak ki a bantu nyelvekben. Sok nyelv a 7. (élettelen tárgyak) osztályát használja erre a célra. A táblázatban bemutatott kirundin kívül jól ismert példa még a kikongó és kiszuahéli nyelv. Más nyelvekben a 12. osztály előragja (eredetileg tu-, továbbfejlődve isi- vagy se-) tölti be ezt a szerepet. Erre példa a fent említett két déli bantu nyelven kívül az isiZulu és az isiXhosa (az eredeti nyelveknek megfelelő helyesírással). Végül sok nyelv a 11. osztály lu- előtagjával képezi a nyelvneveket pl. luganda, orunyankore.

A most tárgyalt régió országai közül elsősorban Kamerunban találhatunk olyan nyelveket, amelyek a niger-kongói nyelvcsalád egyéb, **nem-bantu** ágaihoz tartoznak. Ezen nyelvek többnyire a már említett bantoid csoportba tartoznak, viszont Kamerun második legnagyobb nyelve a fulfulde, amelyről bővebb említést a szudáni régióról szóló fejezet tartalmaz. Egyébként itt található Földünkön az egyik legnagyobb nyelvi sokszínűség, ebben az – afrikai viszonylatban – nem túl nagy kiterjedésű országban közel 300 nyelv használatos.

A terület nem niger-kongó nyelvei közül elsőként a **nílusi-szaharai** nyelvcsalád tagjait kell megemlíteni, amelyek elszórtan találhatók Kelet-Afrika országaiban és részben áthúzódnak a szudáni régió területére. A milliónál több anyanyelvi beszélőt számoló nyelvek közül említésre méltók a szorosabban összetartozó kalendzin (nandi), maszaj és luó, valamint a Zaire területén ismert és az előbbiekkal csak távolabbi rokonságban álló lugbara.

Az **afro-ázsiai** nyelvcsaládból (amely kisebb csoportként tartalmazza a jól ismert sémi nyelveket is) két ágazat nyelveit találjuk a bantu régióban: Kenya és Tanzánia területén a szomálit és még néhány azzal rokon kusita nyelvet, Kamerunban pedig mintegy 20 kisebb csádi nyelvet, amelyek egyenként néhány 10 ezer főt számlálnak.

A régió és egyben Afrika egyetlen **ausztronéz** nyelve a malgas, amelyet az 1. évezred folyamán az indonéz szigetvilágból betelepülők hoztak Madagaszkár szigetére. A kontinens közelsége ellenére a nyelv megőrizte tisztaságát, és alig mutat afrikai vagy arab hatást.

A területet ért legutolsó nyelvi hatás az **európai gyarmatosító hatalmak** számlájára írható. A gyarmati korszak háromféle eredménnyel járt. Első hatásként az anyaországok nyelvei megjelentek Afrika nyelvi térképén, főleg mint hivatalos nyelvek, de jelentős számúak az anyanyelvi beszélők is (angol a dél-afrikai országokban, francia első sorban Burundiban és Kamerunban, portugál Angolában és Mozambikban, valamint párszor tízezer német nyelvű Namíbiában).

Másodszor; a fenti európai nyelvek kreol változatai is létrejöttek, ezek használata főként az Afrika partjainál található szigetországokban jelentős, sokszor nemzeti nyelvként is.

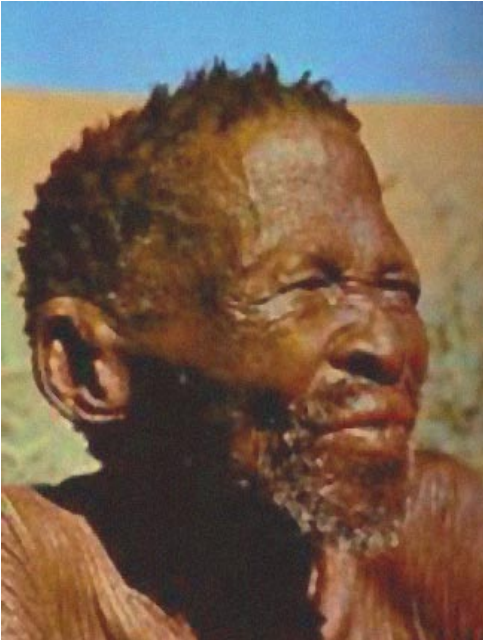
Végül egy esetben az eredeti gyarmati nyelv teljesen átalakult, és az anyaországi hollandból létrejött az afrikaans nyelv, amely az egyetlen Afrikában kialakult indoeurópai nyelv. Érdekeséggé említhető meg, hogy ezt a nyelvet a hollandok kissé gyermetegnek érzik leegyszerűsödött nyelvtana miatt.

Utolsóként szükséges még szólni egy olyan nyelvi csoportról, amely kizárólag a bantu régióban található. Ez a koisan nyelvcsalád. A csoport jelenlegi csekély mérete ellenére nagy ismertségre tett szert, mivel itt nagy számban találhatók úgynevezett csettintő hangok, amelyek szinte egyedülállóak a világon. Jó okunk van feltételezni, hogy Afrika déli részét illetve az egész bantu régiót valaha koisan törzsek népesítették be, és ezeket éppen a bantu népek szorították ki.

Az alábbi táblázatban megtalálhatjuk a régió valamennyi országának főbb nyelveit, dőlt betűkkel szedve a nem bantu nyelveket. Az utolsó oszlop mutatja az anyanyelvi beszélők számát az adott országban, millió főben.

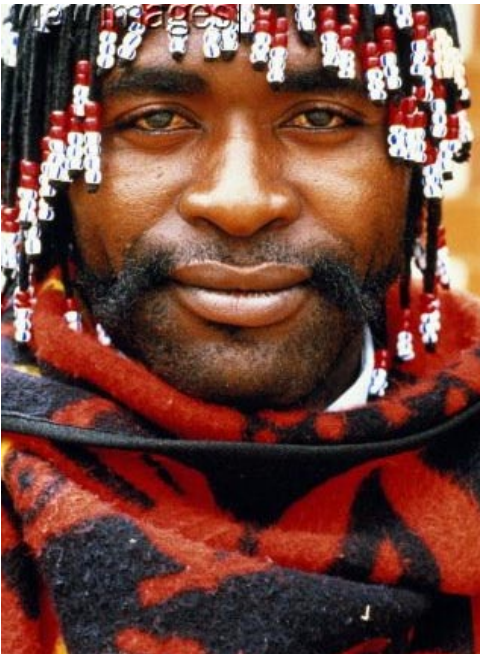
ország	nyelv	beszélők száma (millió fő)			
Angola	umbundu (ovimbundu)	4,0	Lesotho	szeszotó (sesotho)	2,0
	kimbundu (kiNdongo)	3,0	Madagaszkár	<i>malgas</i>	14,0
Botswana	szecvana (setswana)	1,0	Malawi	nyandzsa (nyanja ill. marawi)	5,6
Burundi	kirundi	4,6	Mauritius	<i>bodzspuri (hindi nyelvjárás)</i>	0,7
Comore-szk.	comore-i szuahéli	0,5		<i>mauritusi kreol francia</i>	0,3
Dél-Afrika	zulu (isiZulu)	9,0	Mozambik	makua (makhuwa)	8,0
	xhosza (isiXhosa)	7,0	Namíbia	owambo	0,8
	<i>afrikaans</i>	6,2		herero	0,2
Egyenlítői-	<i>krio (angol alapú kreol)</i>	0,5	Reunion	<i>reunioni kreol francia</i>	0,6
Guinea	fang	0,4	Ruanda	kinyaruanda	8,0
Gabon	fang	0,4	São Tomé és		
Kamerun	<i>tiv</i>	3,0	Príncipe	<i>crioulo (portugál alapú kreol)</i>	0,1
	<i>fulfulde</i>	1,5	Seychelle-szk.	<i>seselwa (francia alapú kreol)</i>	0,8
Kenya	kikuju (gikuyu)	5,6	Szváziföld	szvázi (siSwati)	0,8
	<i>luo</i>	3,0	Tanzánia	szukuma	5,0
Kongó	kikongó	2,0	Uganda	luganda	4,0
Kongói Dem.	<i>lugbara</i>	7,0	Zambia	bemba	3,3
Köztársaság	kikongó	5,0		nyandzsa (nyanja)	1,7
(Zaire)			Zimbabwe	sona (chiShónà)	6,2

A bantu régió embertípusai

busman férfi

Az Afrika déli részén élő koisanid rasszhoz tartozó emberek határozottan különböznek a környezetükben élő sötétebb bőrű bantuktól. Bőrük színe inkább sárgás, ráncosodásra hajlamos, az asszonyok körében gyakori a zsírfarúság (steatopygia).

szotó férfi Dél-Afrikából

Az általunk többnyire egységes embertípusként kezelt negrid (fekete) nagyraszsal valóban megosztott, és több rasszt, illetve alrasszt különíthetünk el közöttük. A bantu nyelvű népek ezen belül egy meglepően egységes csoportot képeznek, és az egyenlítőnél nem sokkal északra húzódó ún. bantu vonaltól délre élnek. A többi fekete csoportnál gracilisebb, finomabb vonásokkal rendelkező emberek.

pigmeus férfi Közép-Afrikából

A Földön sok helyen élnek igen alacsony termetű, gracilis népek. Bár sokan összefoglaló néven pigmeusoknak hívják ezeket, valójában ez a kifejezés csak az Afrika belső területein élő ősi törzsekre használható. Eredeti nyelvüket (melyet nem ismerünk) már nem használják, helyette a környezetükben élő bantu népek nyelvein beszélnek.

Az igen széles orr, kevésbé kifejezett áll, valamint a meredeken emelkedő homlok együttesen pedomorf, azaz gyermekhez hasonló jelleget kölcsönöz az arcnak.

nő Burundiból

A bantu terület északi határához közel található embercsoportok már a szudáni csoporttal való keveredést mutatják fel. Ezt első sorban az erőteljesebb testalkat mutatja.

maszáj nő

Az elsősorban Kenya és Tanzánia területén nomád életmódot folytató maszajok a nilóta embertípusba tartoznak. Magasságuk szembeötlő (a Föld legmagasabb emberei közé tartoznak), ezen kívül jellemző rájuk a hosszú fej, valamint a szögletes arc.

tutszi táncos

Ruanda és Burundi területén elsősorban nem nyelvi, hanem etnikai-embertani alapon rétégződött a lakosság. A nomád tutszik a földműveléssel foglalkozó bantu típusú hutuktól eltérően a nilóta csoporthoz tartoznak, és igen magas termetűek. Nyelvük azonban azonos (kirundi, kinyaruanda vagy más bantu nyelv.)

madagaszkári férfi

Madagaszkárt messze keletről, az Indonéz szigetvilágból népesítették be mai lakói. Ennek (nyelvük mellett) világos jelei a mongolid embertani típusjegyek, bár az is világosan látszik, hogy igen erőteljes volt az afrikai népekkel való keveredés. Az afrikai bantuk valószínűleg már azután érkeztek, miután a malgas őslakók letelepedtek. A sziget nyelve azonban a kevert lakosság ellenére egységes, és az ausztronéz nyelvcsaládhoz tartozik.

merina kislány Madagaszkárról

A hatalmas sziget lakossága több törzsre tagozódik. Ezek korábban különálló, és olykor egymással is harcban álló népek voltak. Közülök a merinák tekinthetők a mai indonézekhez leginkább hasonlóknak, vagyis a fekete afrikaikkal legkisebb mértékben keveredettek. Hajuk többnyire egyenes szálú, bőrük nem barna, hanem sárgás, vagy tejeskávészínű.

A szudáni régió nyelvei

A szudáni régió területe és lakóinak száma nagyjából megegyezik az előző fejezetben ismertetett bantu régióéval, etnikai képe azonban jóval vegyesebb annál. Míg a bantu terület lakosságának háromnegyed részét ténylegesen is a bantu népek adják, addig a szudáni régió népessége nagyjából egyenletesen oszlik meg három nagy nyelvcsalád (niger-kongó, nílusi-szaharai és afroázsiai) különféle ágai között.

A **niger-kongó nyelvcsaládot**, amellyel más néven (szudáni, niger-kordofáni stb.) is találkozhatunk a nyelvészeti irodalomban, lényegesen más rendező elvek alapján osztályozzák, mint Európa és Ázsia általunk jobban ismert nyelvcsoportjait. Mivel a fekete kontinens nyelveiről mindössze néhány évszázada van tudomásunk és saját írásbeliséggel egyikük sem rendelkezett, nem ismerjük korai állapotukat. Így aztán nem vonhatjuk őket össze egyetlen igazolhatóan közös származású csoportba, még ha esetleg valóban közös eredetűek is, mivel ez a mai tudásunk szerint nem bizonyítható és nem is cáfolható. Ezért aztán a niger kongó nyelvcsaládba is olyan csoportok tartoznak, amelyeknek egymás közötti rokonsága nem igazolható, legfeljebb feltételezhető. Ez az oka annak, hogy a különböző nyelvészeti munkák eltérő csoportbeosztást közölnek. Itt az Ethnologue adatbázis felosztását fogjuk követni.

A nyelvcsalád legnagyobb ága az *atlanti-kongó*, amely maga is több csoportra osztható.

Az atlanti csoport nyelveit, mint ahogy a neve is mutatja, Afrika legnyugatibb részén találjuk meg. A csoport vezető nyelve a mintegy 10 milliós fulani, amelynek beszélőit szinte minden nyugat-afrikai országban megtaláljuk. A nagy széttagoltság miatt a különböző nyelvjárások számos néven ismertek (fulfulde, peöl, tukulör, futa dzsalon stb.). A wolofot és a szerer nyelvet elsősorban szenegálban beszélik összesen több mint 4 millióan.

A volta-kongó csoport az előbb említettől délre és délkeletre található és több alcsoportot tartalmaz. Legnagyobb a benue-kongó alcsoport, amely az előbbi fejezetben említett bantoid és bantu nyelveken kívül még olyan nagy nigériai népek nyelveit tartalmazza, mint a joruba, igbo, ibíbio, ebira és nupe. A kwa alcsoportban szintén nagy nyelveket találunk, Ghánában az akant és ewét, Beninben a fon-gbe nyelvet, Elefántcsontparton pedig a baulét. A kru alcsoport kicsiny nyelveivel Libériában és Elefántcsontparton találkozhatunk, és csak néhányuk lépte át a százezres létszámot. A dogon alcsoport egyetlen nyelvet tartalmaz, a névadó dogont, Maliban használják több mint 500 ezren. Az adamawa alcsoport nyelvei elsősorban a Közép-Afrikai Köztársaságban találhatók, ám többségüket kicsiny, néhány ezres népek beszélik. Egyedüli kivétel a sajátos helyzetű szangó, amely több afrikai nyelv elemeiből összeötvöződött pidgin nyelv. Alapvetően az adamawa alcsoportba tartozó ngbandira épül, de lingala (zairei bantu nyelv) kölcsönszavakkal is gazdagodott. A főleg Burkina Faso-i (az ország korábbi neve Felső-Volta) gur nyelvek közül legjelentősebb a moore, vagy más néven moszi. Ugyancsak ide tartozik a Maliban beszélt szenufó, valamint a gurma amely szintén Burkina Faso területén elterjedt.

Az Ijoid csoport nyelveit Nigériában beszélik, közülük legnagyobb a névadó idzso.

A következőkben lássuk röviden a nyelvcsalád *mende* ágát. A csoporthoz tartozó népek az atlanti csoporttól keletre élnek számos országban. A három legnagyobb nyelv (bambara, malinke, diula) annyira közel áll egymáshoz, hogy egy nyelv különböző nyelvjárásának is felfoghatók. Átfogó nevük mandingo. Ezeket Mali déli részén használják, akárcsak a szoninkét. Jóval délebbre (Sierra Leone, és Libéria) területén beszélik a temné, mendét és kpellét.

A niger-kongó nyelvcsalád *kordofáni* ágának nyelvei egy környezetüktől elkülönülő nyelvi szigetet képeznek a Szudáni köztársaság déli részén. Mindegyikük jelentéktelen, legfeljebb néhány száz tízezres népek beszélik.

A terület következő nyelvcsaládjá a **nílusi-szaharai**. A név egyben jelzi az elterjedési területet is, amely a Szahara középső vidékén, valamint a Nílus felső folyásánál fekszik. A terület nagyobb része tartozik a szudáni régióhoz, azonban a nílusi-szaharai nyelveket beszélők száma a bantu országokban (Zaire, Uganda, Kenya és Tanzánia) magasabb. A nyelvcsalád osztályozásánál, hasonló gondok merülnek fel mint niger-kongó nyelvcsaládnál, néhány nyelvnek még az idetar-

tozása is kétséges. Számos nílusi-szaharai nyelv ismeri a nyelvtani nem kategóriáját, amely az afroázsiai nyelvekhez való hasonlóságukra hívja fel a figyelmet. Sokan meg is próbálták a csoport nyelveit az afroázsiai azaz sémi-hámi nyelvcsaláddal távoli rokonságba vonni, ám ez csak kevés visszhangra talált a szaknyelvészek körében. A nílusi-szaharai nyelvcsaládot egy másik grammatikai sajátosság, a zenei hangsúly megléte pedig a niger-kongói családhoz közelíti. Lássuk tehát a régió legfontosabb nílusi-szaharai nyelveit: Csádban kiterjedt területen beszéli egy nomád nép a tuba (teda) nyelvet, ám az ország legnagyobb az említett családba tartozó nyelve a ngambay. Néhány kisebb nyelvvel együtt ezek képezik a nyelvcsalád saharai ágát. A többi nyelvtől messze nyugatra, Mali határvidékén található a szonghaj, amelyet sokan elszigetelt nyelvnek tartanak. A Szudáni köztársaság Darfur tartományában beszélt fur rokoni kapcsolata szintén vita tárgya. A Nílus középső folyása mentén több százezer ember által beszélt núbiai a csoport egyetlen régi írásbeliséggel rendelkező tagja, a legrégebb nyelvemlékek i. sz. 8. századiak. Végül még meg kell említeni a szintén Szudánban beszélt dinka és nuer nyelveket, melyek közeli rokona a már korábban említett luo Kenya második legnagyobb nyelve.

Az **afroázsiai nyelvcsalád** az előzőekben ismertetett nyelvcsaládoktól eltérően már igen ősi emlékekkel rendelkezik, hiszen ide tartoznak olyan ókori nyelvek mint az akkád, föníciai, arámi, vagy a héber. Az afroázsiai (régőbbi kifejezéssel sémi-hámi) nyelvek legismertebb tulajdonsága a mássalhangzós jelentéshordozó szógyökök megléte, ezt a sajátosságot egy pár, közös tövel rendelkező arab szó példáján mutathatunk be: kitáb „könyv”, kutub „könyvek”, maktaba „könyvtár”, kátib „író”. Másik jellemző tulajdonságuk ezen nyelveknek a nagyszámú torokhang megléte.

A régió legfontosabb afroázsiai nyelvei a *sémi* csoporthoz tartoznak. Ezen belül az ún. etiosémi nyelveket (amhara, tigrinya, tigré, gurage) Etiópiában és Eritreában beszélik. Az arab első-sorban Szudánban és Csád területén használatos, de sok más országban is hivatalos, vagy közvetítő nyelv. A *kusita* nyelveket az etiosémi csoporttól délre használják, közülük is legnagyobb az oromo, és a szomáli. Szintén a fenti térségben találjuk az *omoi* nyelveket, legnagyobb közülük a valamo. Az omoi nyelveket korábban a kusita csoportba sorolták, akárcsak a Szudán tengeri partszakaszán beszélt bedzsát, az újabb osztályozásokban azonban mindkettő önálló csoportként jelenik meg az afroázsiai nyelvcsaládon belül. Mali és Niger saharai területein élnek a tuaregek, akik különféle *berber* nyelveken beszélnek. A berber is önálló ága a nyelvcsaládnak. Végül szólni kell még a *csádi* nyelvekről, amelyek sokban különböznek a nyelvcsalád többi tagjától. Egyetlen jelentős csádi nyelv a hausza, amely Nigéria második legnagyobb etnikai csoportjának anyanyelve.

Akárcsak a Bantu régióban, itt is kialakult néhány **kreol nyelv**, melyek közül legfontosabb az angol alapú krio Sierra Leonében, a portugál alapú crioulo a Zöld-foki-szigeteken és Bissau-Guineában, valamint a már említett afrikai eredetű szángó.

Az alábbi táblázatban a régió országainak fő nyelvei kerülnek bemutatásra:

ország	nyelv	beszélők száma (millió fő)			
			Ghána	akan (tvi)	10,0
Benin	fon-gbe	2,5	Guinea	futa dzsalon	2,8
Bissau-Guinea	balante	0,4	Közép-Afrika	szángó	0,8
Burkina Faso	more	5,5	Libéria	kpelle	0,6
	dyula	1,2	Mali	bambara	3,4
	fulfulde	1,2	Niger	hausza	5,0
Csád	arab	1,8	Nigéria	yoruba	24,0
	ngambay	1,2		hausza	24,0
Dzsibuti	szomáli	0,3		igbo	20,5
	afar	0,2	Sierra Leone	mende	2,0
Elefántcsontpart	baule	3,2	Szenegál	volof	4,3
Eritrea	tigrinya	2,0		fulfulde	2,4
Etiópia	oromo (galla)	24,0	Szomália	szomáli	7,0
	amhara	18,0	Szudán	arab	17,0
Gambia	crioulo	0,4	Togo	eve	2,2
	mandinka	0,5	Zöld-foki-szigetek	crioulo	0,3

Az észak-afrikai régió nyelvei

Az eddig tárgyalt területektől eltérően itt szinte teljes az etnikai homogenitás, mivel a régióban élők 85%-a *arab* nyelvű. Az arab nyelven belül azonban már olyan jelentős a nyelvjárási tagoltság, hogy a nagyobb földrajzi távolságra levő helyi dialektusok beszélői között a kommunikáció nem lehetséges. Az arabokon kívül jelentős számúak a különböző *berber* népekhez tartozók, elsősorban Algéria belső területein, valamint a Földközi-tenger nyugati partvidékén.

A szudáni és az észak-afrikai régió embertípusai

benini pár

A fekete nagyassz területének északi felén a szudáni típushoz tartozókat találjuk. A szudániak a bantuknál általában erőteljesebb testalkatúak, vastagabb csontozatúak, jellemző rájuk a nagyon széles orr, és duzzadt ajak. Tulajdonképpen a negridek tipikus képviselői.

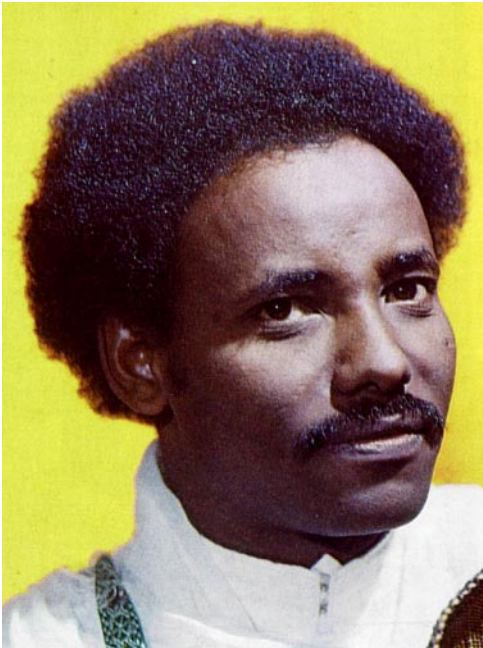
dinka nő Szudánból

A Szudáni Köztársaság déli részén főleg nilóta nyelvű és embertani típusú törzsek laknak. Itt találhatóak Afrika leghosszabb fejű népei is. A tőlük keletebbre élő nilótákhoz képest erősebb testalkatúak, de azokhoz hasonlóan meglehetősen magasak.

fulani lány

Nyugat-Afrikában szétszórtnak találjuk a több nyelvjárásra tagolt fulani csoportot, amelynek embertani vonásai szembetűnően elütnek a környező népektől. Valószínűleg északabbról vándoroltak lakhelyükre, erre világosabb bőrük és kissé európidnak tűnő vonásaik utalnak.

szomáliai férfi

Az „Afrika szarván” (Etiópia, Szomália, Eritrea) élő népek átmenetet képeznek az europid és negrid típus között. Orruk egyenes, ajkuk kevésbé széles, ugyanakkor fekete bőrűek és gyapjas hajúak. Jellemzően magas, szikár termetűek.

tuareg férfi jellegzetes viseletben

Az Afrika északnyugati részén hatalmas területen nomád életmódot folytató berber népek viszonylag egységes embertani képet mutatnak. Ősi mediterrán-europid csoport, mely az araboknál erőteljesebb testalkatával, határozottabb arcvonásaival tűnik ki. A Kanári-szigetek mára már kihalt berber őslakói körében nem volt ritka a szőkés haj és kék szem sem.

tunéziai arab nő

Az Észak-Afrikában és Arab-félszigeten élő arabok többsége a klasszikus mediterrán típushoz tartozik. Gracilis mediterránnak is nevezik, mert testalkatuk és vonásaik finomak, csontozatuk kevésbé erőteljes.

Európa

Európa a második legkisebb kontinens, valójában csak Ázsia félszigete, de a Föld népeinek történetében játszott szerepe mégis egyedülálló. A két amerikai kontinens lakóinak túlnyomó többsége, és szinte a teljes jelenlegi ausztráliai népesség Európából származik. Ezen kívül a világ egyre több táján tapasztalhatjuk az európai kultúra térhódítását, amely számos esetben európai nyelvek (elsősorban angol, spanyol és francia) elterjedésével jár együtt.

A földrész keleti határát nehéz meghúzni, mivel a választóvonalként kijelölt Urál hegység sokhelyütt jelentéktelen dombvidékké szelődül, amely soha nem jelentett a vándorló népeknek áthághatatlan akadályt. Délkeleten általában a Kaukázust tekintik határnak, de a kaukázusi kis népeket rendszerint Európához sorolják. Ami a földrész nagyobb régiókra osztását illeti, az észak-déli, vagy a keleti-nyugati felosztásnak is lehetne jogosultsága. Az első csoportosítás inkább az antropológusok szemszögéből lehet megfelelő, míg a második felosztás mellett nyelvészeti érvek hozhatók fel. Ebben a könyvben főleg azért követem a kelet – nyugati felosztást, mert Európa északi és déli embertani típusait egy elég széles keveredési zóna választja el, ezzel szemben a kontinens jól elkülöníthető egy főleg szláv népek által lakott keleti, és egy túlnyomórészt latin és germán nyelvű nyugati területre, amelyek hozzávetőleg azonos területűek és a populációjuk is hasonló méretű.

A nyugat-európai régió nyelvei

A térség népeinek többsége az **indoeurópai** nyelvcsalád latin és germán ágához tartozó nyelveket beszéli, számarányuk 46, illetve 52%. Az indoeurópai törzsek eredeti lakhelye ma már nehezen határozható meg, jelenleg ezen népek lakják szinte egész Európát és a Közép-Keletet, tehát az őshaza is valószínűleg ezen a területen belül található. A kontinensen egyedül a baszk maradt meg az indoeurópai térhódítás előtti nyelvek közül, mai beszélőinek száma alig éri el a 600 ezret.

Az első századokban még a kontinens nagy részén éltek *kelta* nyelvű törzsek, mára azonban már csak Nagy-Britanniában, Írországbban és Franciaországban maradtak késői leszármazottaik. Írországbban és Skóciában a lakosság kis része beszéli a gael nyelv ír és skót változatát, Walesben a velszi (cymru) nyelvet, és a franciaországi Bretagne-ban az előbbivel rokon breton. A kelta nyelveket beszélők együttes száma sem haladja meg a másfél milliót. A kelta nyelvek az indoeurópai nyelvcsaládon belül az italikus ághoz (ma az újlatin nyelvek tartoznak ide) állnak legközelebb.

Az *újlatin* nyelveket a hajdani Római Birodalom területén beszélik, ősüktől a latin nyelvtől még nem távolodtak el annyira, hogy a közeli rokon nyelveket beszélő emberek közötti nyelvi kommunikáció – ha csak eléggé korlátozottan is – ne lenne lehetséges. A közismertebb újlatin nyelveket itt talán nem is szükséges felsorolni, a kisebbek közül említésre méltó a spanyolországi katalán, a Dél-Franciaországban beszélt provánszi, a Szardínia szigetén használt szárd, valamint a Svájcban és Olaszországban elterjedt rétoromán változatok.

A *germán* nyelvek története korábbra nyúlik vissza, azonban az ágazaton belüli alcsoportok már egymás között kölcsönösen érthető nyelveket is tartalmaznak. Ilyen egységet, azaz nyelvjárási kontinuumot jelent az Észak-Európában beszélt három nagy skandináv nyelv (svéd, norvég, dán), a szintén skandináv izlandi és faröeri nyelv, valamint a kontinentális területen beszélt német nyelvjáráások és a holland. Természetesen hangsúlyozni kell, hogy a kölcsönös érthetőség elsősorban a nyelvterületek határain teljes, az irodalmi nyelvváltozatok között már korlátozott. Az angol nyelv legközelebbi rokona az északi-tenger partvidékén ismert kicsiny fríz nyelv, a kettő már meglehetősen eltávolodott egymástól. Szintén a germán nyelvek közé tartozik az irodalmi német nyelvtől eléggé eltérő svájci német, valamint Luxemburg nemzeti nyelve a letzeburgisch is. Az európai zsidóság körében a második világháború előtt általánosan használt jiddis közel áll az irodalmi némethez, mára azonban csak kevés anyanyelvi beszélőjét találhatjuk meg Nyugat-Európában.

A térség legfontosabb **finnugor** nyelvét, a finnt, Észak-Európában találjuk. Az anyaországon kívül még Svédországban van számottevő finn kolónia. A szintén észak-európai lappokkal és más kisebb finnségi nyelveket beszélőkkel együtt a régióban élő finnugor népek összlétszáma 5 mil-

lió körüli lehet. Nyugat-Európa egyetlen **sémi** nyelve a máltai. A nyelv lényegében az arabra alapul, de jelentős hatás érte az olasz és más nyelvek részéről.

A Franciaország és Spanyolország határvidékén beszélt baszk Európa egyetlen teljesen rokontalan nyelve. Abból a korból maradt meg túlélőként, amikor az indoeurópai nyelvek még nem terjedtek el a kontinensen.

A kelet-európai régió nyelvei

A *szláv* nyelvek – melyeket a régió lakóiak háromnegyed része beszél – a balti nyelvekkel közösen alkotják az indoeurópai nyelvek balti-szláv ágazatát. Három csoportot alkotnak, a keleti, a déli valamint a nyugati szláv nyelvcsoportokat. A keleti szláv nyelvek körébe tartozik az orosz, az ukrán, a belorusz, valamint az Ukrajnában és azzal szomszédos országokban található ruszin. A délszláv nyelveket elsősorban a volt Jugoszlávia tagköztársaságaiban és Bulgáriában beszélik.

A nyugati szláv nyelvekhez tartozik a jól ismert lengyelen, csehen és szlovákon kívül az észak-lengyelországi kasub, valamint a két markánsan eltérő nyelvjárást felmutató szorb. Ez utóbbit Kelet-Németországban találjuk, így ma a szorb Nyugat-Európa egyetlen őshonos szláv nyelve. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a különböző szláv nyelvek beszélői között a nyelvi megértés létrejöhet, még ha csak a saját anyanyelvüket ismerik is.

A szláv nyelvekhez közel álló *balti* ághoz ma már csak két nyelv tartozik, a lett és a litván, az ág harmadik nyelvét az óporoszt még beszélték a XVIII. században.

Kelet-Európában és a Balkánon is található néhány olyan nyelv, amely az ókori Római Birodalomban használt latinból fejlődött tovább. Ezeket együttesen keleti *újlatin* nyelveknek hívjuk. Közülük csak a románnak van jelentősége, ez a többi újlatin nyelvtől elszigetelve alakult ki, jelentős szláv befolyás mellett.

Szintén itt kell megemlíteni a különböző cigány dialektusokat, amelyek Európa más részein, sőt a tengeren túl is fellelhetők, ám a legtöbb anyanyelvi beszélő mégis Közép-Európában él. Ez a nyelv az indoeurópai család *ind* ágához tartozik, ám azon belüli pontos rokonsága már nem határozható meg egyértelműen.

A Balkán-félszigeten található *albán* és *görög*, valamint az Örményország mellett Törökországban is elterjedt *örmény* nyelvek az indoeurópai nyelvcsalád három önálló ágát képezik. Közülük elsősorban az örményre igaz az, hogy a nagyszámú jövevényszavak miatt a indoeurópai jellege elhalványul.

A régió nem indoeurópai nyelvei elsősorban az uráli, az altáji valamint a kaukázusi nyelvcsaládhoz tartoznak. Az **uráli**, és azon belül is a *finnugor* nyelvek *ugor* ága csak 3 nyelvet tartalmaz, de ezek egyike a magyar egyben a legnagyobb finnugor nyelv. A magyar nyelv uráli eredetét sokan megkérdőjelezték már, ám az vitathatatlan, hogy az alapszókinccs zöme finnugor eredetű. A másik két ugor nép az Uráltól keletre telepedett meg, róluk a Közép-Ázsiáról szóló fejezetben lesz bővebben szó. A nagyobb ág (*finnségi nyelvek*) tagjai – a finn és a lapp kivételével – Kelet-Európában találhatóak, közülük is legnagyobb a 2 milliós észt. A nyelvcsalád harmadik ágához, a *szamojéd* ághoz elsősorban szibériai nyelvek tartoznak, ez alól kivételt képez a részben Északkelet-Európában is elterjedt nyenyec.

Az **altáji** nyelveket Eurázsia hatalmas területén megtaláljuk a Balkántól egészen a Csendes-óceánig. Kelet-Európában elsősorban a nyelvcsalád *török* ágával találkozhatunk. A legnagyobb török népnek, a tulajdonképpen oszmán-töröknek csak egy kisebb része él a Balkán-félszigeten. Jelentősebb európai török nyelvek még az azerbajdzsáni, a tatár, a baskír, a csuvas, valamint a gagauz. Érdekes a Litvániában beszélt karaim. Ez az egyetlen, zsidók által beszélt török nyelv, és a héber ábécé betűivel írják.

A **kaukázusi** nyelvek csoportját tulajdonképpen három (egyes nyelvészek szerint csak kettő, mások szerint viszont négy) különálló nyelvcsalád képezi, amelyek között a genetikai kapcsolat nem bizonyított, bár a hangtani és szerkezeti hasonlóságok jelentősek. Úgy tűnik, hogy a Kaukázus vidékén kiemelkedően magas a nyelvek sűrűsége, szinte minden völgyben más és más nyelvet beszélnek. Legtöbbször a *déli* csoporthoz tartozó grúz, az *északnyugati* cserkesz és kabardot, valamint az *északkeleti* csecsen és avar nyelveket beszélik.

A nyugat-európai régió embertípusai

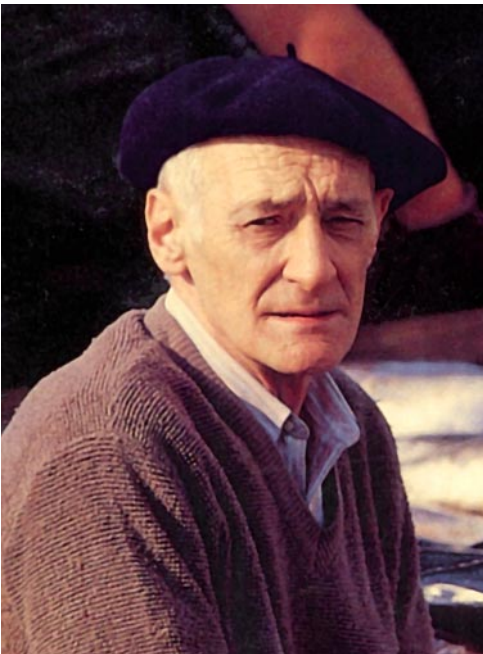
izlandi kislány

Az elsősorban Észak-Európában élő nordikus típusú emberek jól felismerhetők világos (többnyire szőke) hajszínükről, magas termetükről és a mediterránokhoz hasonló hosszú fejformájukról. Ez utóbbi csoporthoz képest azonban erősebb csontozatúak.

lapp kisfiú

Skandinávia északi részén élnek a lappok. A környezetükben élő balti és nordikus emberektől elütően igen széles és alacsony arcuk van, valamint azoknál kisebb termetűek, és sötétebb hajúak.

idős baszk férfi

Az ún. paleomediterrán népességhez tartozó baszkok Európa ősi lakói, az Ibériai-félszigeten éltek már az indoeurópaiak érkezése előtt. Igen magas termetűek, és sötét hajúak, legfontosabb megkülönböztető vonásuk azonban a minden európai népnél nagyobb átlagos fejhossz.

olasz nő

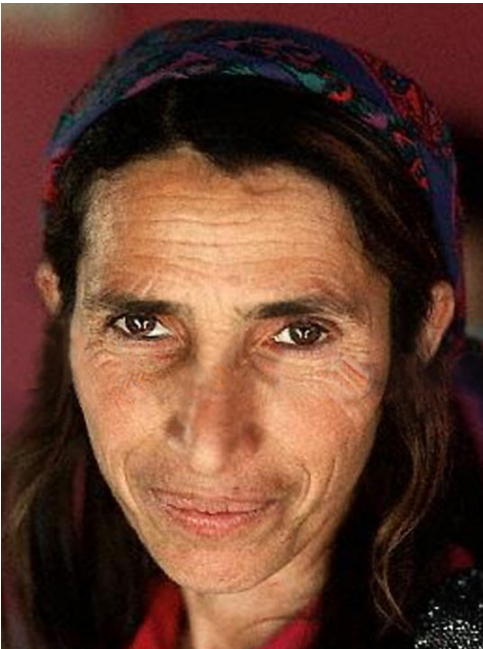
Európa déli félszigetein az emberek túlnyomó többsége a gracil-mediterrán típusba sorolható. Hasonló a testalkatuk mint az Észak-Afrika tengerparti vidékén élőké, de bőrük világosabb.

A kelet-európai régió embertípusai

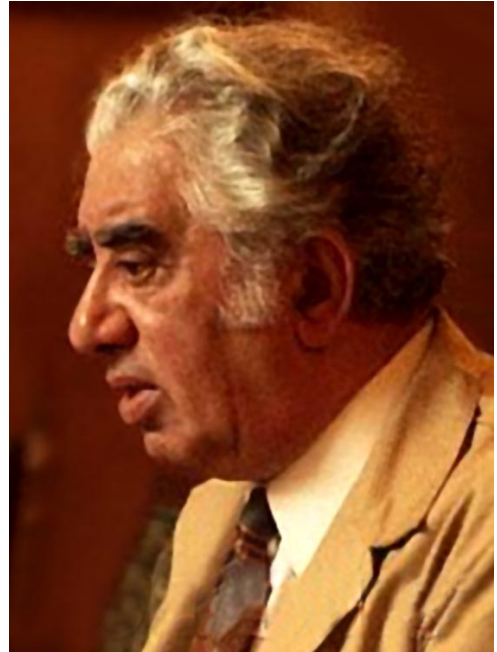
orosz nő

Kelet-Európában, elsősorban Ukrajna északi területein, a balti államokban, valamint Oroszország európai területein a lakosság nagy többsége a balti embertani típushoz sorolható. Hajuk többnyire lencszőke (és nem aranyszőke, mint a nordikusoké), valamint a fejformájuk is rövidebb.

cigány nő

Európa legtöbb vidékén még a közelmúltban is nomád életmódot folytatott az eredetileg Északnyugat-Indiából elvándorolt cigányság. Többségük Kelet-Európában telepedett le. Eredeti lakóhelyükre nem csak nyelvük utal, de indid rasszvonásaik is. Az indid embertani csoportot (mely a mediterrán rassztípus legkeletibb ága) többek közt az európai mediterránoknál sötétebb bőr jellemzi.

örmény férfi (Aram Hacsaturjan)

Az armenid csoport különálló rövidfejű embertípust képez, melynek klasszikus képviselői a Kaukázusban élő örményeknél találhatók meg. Jellemző vonásuk a hajlott orrhát és a lefelé hajló duzzadt alsó ajak. Az örményeken kívül ez a típus előfordul több előázsiai népnél, de a honfoglaló magyaroknál is.

szerb férfi

A főként Balkán-félsziget hegyes vidékein előforduló dinári típus jellegzetes vonása a magas termet, a sötét haj, az erősen kiálló orr és a meglehetősen rövid fej. (Az albánok Európa legrövidebb fejű népe.)

Ázsia

Ázsia nemcsak a legnagyobb földrész, hanem etnikailag is a legtarkább képet mutatja. Változatos felszínén az összes éghajlati típus előfordul, ezért az embereknek is a legkülönbözőbb környezeti feltételekhez kellett alkalmazkodniuk. A kontinensen találhatóak a Föld legősibb fejlett kultúrái, de élnek itt kőkorszaki szinten élő kis népek is. Az európai határ kijelölésének bizonytalanságáról már szó volt az előző fejezetben, de a földrész keleti, óceániai határa sem egyértelmű – jórészt konvenciókon alapul. Az állat és növényföldrajzi szempontok alapján a határvonalat a Molukka-szigetek és Celebesz közé lenne célszerű helyezni, ám az Indonéziát éppen ketté szelné. Így aztán a Molukka-szigeteket is ebben a fejezetben tárgyaljuk, bár az északi sziget (Halmahera) területén nagy számban találhatunk pápua eredetű népességet. Új-Guinea nyugati fele (Irian Jaya néven) szintén Indonéziához tartozik, de zömmel pápua törzsek által lakott, ezért ugyanúgy az Óceániáról szóló fejezetben kerül megtárgyalásra, mint a sziget nyugati felén elterülő Pápua Új-Guinea.

A közel-keleti régió nyelvei

A közel-keleti régió tulajdonképpen Észak-Afrika meghosszabbításának tekinthető, az itt élők mintegy felének szintén arab az anyanyelve. Természetesen az arab itt is számos dialektusra tagolódik, és a nyelvjárások határai sem feltétlenül követik az országhatárokat.

A **sémi** nyelvek csoportjában a régió második legjelentősebb nyelve az újhéber (ivrit), amely Izrael hivatalos nyelve. Ez tulajdonképpen a kizárólag vallási célokat szolgáló bibliai héber megújított változata, amelyet a modern élet kifejezéseivel bővítették. Közel-Keleten még körülbelül 25 kisebb sémi nyelv használatos (különböző *arámi*, *délarab* és *etiosémi* nyelvek), de ezeket együttesen sem beszélik egymilliónál többen.

A régió második legnagyobb nyelvi csoportját az **altáji** nyelvek alkotják, ezen belül is a legtekintélyesebb a török amely közel 50 millió fő anyanyelve. A közeli rokon azerbajdzsánit majdnem egymillió ember beszéli Irak, Szíria és Törökország területén.

Szintén a fent említett határvidék a hazája a kurdoknak, akik egy *iráni* nyelvet (illetve annak különböző dialektusait) beszélik. A kurdok száma – más a térségben élő kisebb iráni népekkel együttesen – mintegy 18 millió lehet. Közel-Kelet egész területén szétszórva élnek a Kaukázusból származó *örmények*, valamint a **kaukázusi nyelvcsalád** (helyesebben nyelvcsaládok) legkülönbözőbb nyelveit beszélő kisebb néptörzsek amelyek szintén Európai területről vándoroltak el illetve lettek kitelepítve. Izraelbe a bevándorlók számos európai eredetű nyelvet hoztak magukkal. Ezek közül a legjelentősebbek a különböző *szláv* nyelvek (orosz, szerbhorvát, lengyel, bolgár), a *jiddis*, a *román* és a *magyar*. Az újabb emigránsok azonban úgy tűnik csak rövidebb ideig képeznek nyelvi szigetet, és viszonylag hamar átveszik az ország uralkodó nyelvét, a hébert.

A közép-keleti régió nyelvei

A régióhoz tartozik a történelmi indopakisztáni terület, valamint néhány szomszédos ország (Irán, Afganisztán, Nepál, Bhután, Srí Lanka). Ez a vidék elsősorban olyan népeknek ad otthont, amelyek valamilyen indoiráni nyelvet beszélnek. Az **indoiráni** egy kettős ág az indoeurópai nyelvcsaládon belül, melynek két tagja (az *ind*, vagy indoárja és az *iráni* ág) valamikor az időszámítás előtti 2. évezred közepén különülhetett el egymástól. Egyes nyelvészek még egy harmadik – dárd ágat is megkülönböztetnek, amely szerintük egy sajátos közbülső helyet foglal el az ind és az iráni között. Mivel azonban ezek a nyelvek az ind nyelvekhez állnak közelebb, célszerűbbnek tűnik azok körében is tárgyalni őket. Az ind nyelvek mindegyike visszavezethető egy közös ősré – a szanszkritra, amely

írott formában több mint egy évezredes fejlődésében vizsgálható. A mai ind nyelvek felosztása földrajzi helyzetük alapján történik, így megkülönböztetünk középső, keleti, északi, északnyugati, déli csoportokat, valamint a szingaléz-maldivi és a nurisztáni csoportot amelyek markánsabb különbségeket mutatnak fel a többi ind nyelvhez képest. Ebben a felosztásban a már korábban említett dard nyelvek többségét az északnyugati csoportban találjuk. Lássuk tehát a legjelentősebb ind nyelveket (a kiterjedt anyag miatt csak felsorolásszerűen):

Középső csoport: gudzsaráti, kelet-pandzsábi, radzsasztáni, hindi és urdu (az urdu tulajdonképpen a hindi Pakisztánban beszélt változata, amely az eltérő kulturális környezet miatt jelentősen eltérő jövevényszókészlettel rendelkezik). *Keleti csoport:* bengáli, asszámi, bihari, oriya. *Északi csoport:* nepáli, és más kisebb ún. pahari nyelvek. *Északnyugati csoport:* kasmíri és más dard nyelvek, nyugat-pandzsábi, szindi. *Déli csoport:* marathi, konkani. *Szingaléz-maldivi csoport:* lényegében mindössze a két névadó nyelv. A *nurisztáni csoportot* mindössze néhány kicsiny, alig tanulmányozott nyelv alkotja.

A fentiekben felsorolt nyelvek túlnyomó többségét több tízmillió ember beszéli, a hindit és a bengálit százmilliónál is többen.

Az iráni népek lakóhelye ma elsősorban Irán, Afganisztán, Tádzsikisztán, és részben Pakisztán. Ezen nyelvek ősi változata az óperzsa, a szanszkriothoz hasonlóan gazdag írásos emlékekkel rendelkezik. A mai nyelvi közösségek közül az alábbiak érdemesek megemlékezésre: Iránban a perzsán kívül a luri, gilaki, és a mazanderani, Afganisztánban a perzsa és a pastu (az utóbbi területe átnyúlik Pakisztánba is), Pakisztánban a beludzsin és a pastun kívül kisebb számban ugyancsak perzsa, Tádzsikisztánban pedig a tádzsik, amely tulajdonképpen a perzsa helyi változatának tekinthető. A szintén iráni nyelvet beszélő kurd nép megosztottságban él Törökország, Irak, Irán, és kisebb számban Szíria területén. A felsoroltakon kívül még számtalan kisebb iráni nyelv létezik, ezek alig ismertek, tudományos feldolgozásuk még kezdeti stádiumban van.

Közép-Kelet második legnagyobb nyelvi egységét a **dravida** nyelvcsalád nyelvei képezik, ezeket a ragozó típusú nyelveket – a legújabb kori emigrációt nem számítva – kizárólag ebben a régióban beszélik. A dravida nyelveket használó népek jelenleg Dél-Indiában élnek, az indoárja honfoglalást megelőzően azonban valószínűleg az egész félsziget a birtokukban volt. Ezt leginkább azzal igazolhatjuk, hogy az ind nyelvekben számos fonetikai és grammatikai jelenség a dravida szubsztrátum hatását mutatja. A család négy legnagyobb nyelve a tamil, telugu, malajalam és kannada egyaránt hivatalos nyelv Indiában, a tamil ezen kívül Srí Lankában is. Kisebb dravida nyelveket találunk még India középső területein, valamint a brahuit a nyelvcsalád többi tagjától messze elszakadva Pakisztánban.

Indiában a dravida népek területétől észak-keletre, elszórva találjuk a **munda** nyelveket. Ezek egy vitatott összetételű, és belső rokonságú nyelvcsalád – az **ausztroázsiai** – egyik ágát alkotják, és Indián kívül máshol nem találhatóak. A nyelvcsalád másik – egyetlen nyelvet, a nikobárit magába foglaló – ága szintén a térséghez köthető, mivel a Bengál-öbölben található Nikobár-szigetek Indiához tartoznak.

Az **altáji**, azon belül is a *türk* nyelvek közül a régióban messze kiemelkedik Irán azerbajdzsáni nyelvű közössége.

A **sino-tibeti** nyelvcsalád *tibeti-burmai* ágához számtalan kicsiny nyelv tartozik, melyeket India északi részén, Nepálban, Bhutánban valamint Bangladesben találjuk. Magáról a nyelvcsaládról a következő fejezetben történik bővebb említés.

Végül még szólni kell még három olyan **elszigetelt nyelvről**, amelyek egyetlen nyelvcsaládba sem sorolhatók, és ugyancsak India területén beszélik őket. A burusaszkit messze északon, a pakisztáni határhoz közel találjuk, mintegy húszezren ismerik. A pár ezer fő által beszélt nahalit néhányan az ausztroázsiai nyelvek közé sorolják a nyelvet ért erős munda befolyás miatt, azonban ez is egy elszigetelt nyelv. Az Andamán-szigeteken élő negritók nyelve ugyancsak rokontalan, bár az utóbbi időkben történtek próbálkozások a távoli pápua nyelvekkel való rokonításra, ezt azonban a némileg hasonló embertani típuson kívül semmi sem indokolja.

A közel-keleti régió embertípusai

török lány

Anatólia mai lakóinak többsége a turanid embertípushoz tartozik.

Jellemzői: rövid, szögletes fej, sötét haj sokszor világosabb szemszínnel párosulva, közép- vagy magas termet. A mai magyarság körében is megtaláljuk összetevőként ezeket a típusjegyeket.

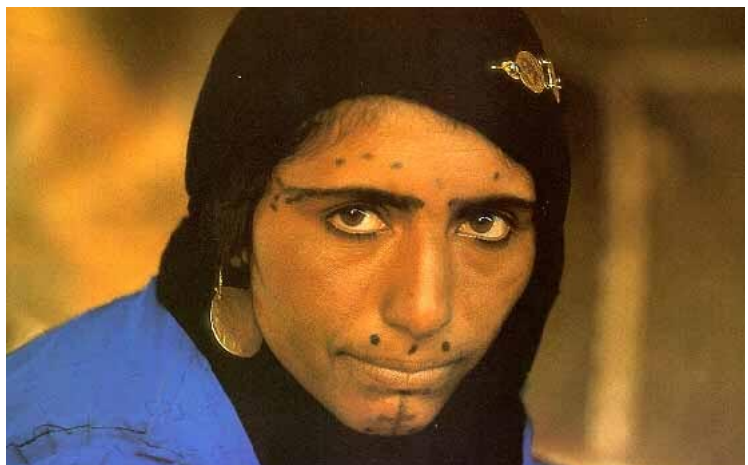
zsidó fiú Izraelből

A mai Izrael zsidósága rendkívül összetett, hiszen a világ számos tájáról érkeztek vissza ősi hazájukba. Így aztán természetesen nem lehet egységes embertani típusról beszélni, de a gracil mediterrán típus jellemzői általánosan megjelennek körükben, különösen a szefárd zsidóknál. Az arc többnyire hosszú, a haj és szem pigmentációja sötét.

jemeni arab férfi

Orientális mediterránok lakják az arab félszigetet, mely minden arab nyelvű nép őshazája. Hosszú fejformájuk és gracilis termetük mellett a sötétebb bőrszín jellemzi őket, ennek mértéke azonban nem éri el az indiaiakét.

iráni arab nő

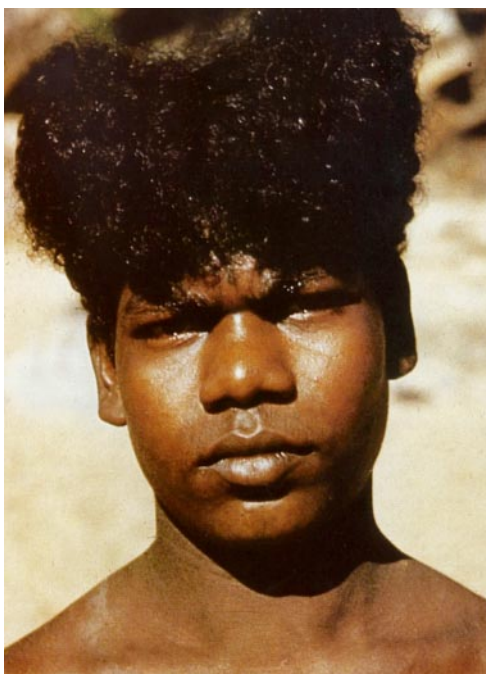
Iránban a perzsa többség mellett számos kisebbség él, többek között arabok is. Az ország lakói az orientális mediterrán csoporthoz tartoznak, termetük azonban magasabb és erőteljesebb mint a nyugatabbra található araboké. Ennek ellenére testalkatuk kiegyensúlyozott, arcuk határozottan arányos vonású.

A közép-keleti régió embertípusai

indiai nő

India északi részein találjuk a mediterrán rassz indid ágazatának képviselőit. Ez a mediterrán típusú europid emberek elterjedésének legkeletibb határa, a bőrszín is itt a legsötétebb. Általában alacsonyabbak, arcvonásaik rendkívül finomak, jellemző az egyenes orr, és a kerek szem.

vedda fiú Sri Lankáról

Elsősorban Ceylon szigetén, India déli részén, de az ország középső tájain fordulnak elő olyan egyszerű körülmények közt élő népcsoportok, amelyek antropológiailag erősen eltérnek a környezetükben élőktől. A régebbi osztályozás a veddo-ausztralid nagyrasszhoz sorolta azon vonások miatt, amely az ausztráliai bennszülötteket is jellemzi: (hullámos haj, lapos orr, alacsony termet, és sötétbarna bőrszín)

tamil nő

India déli részének dravida nyelvű népei egy speciális embertípust képviselnek. Ez az őshonos veddidek és a később érkező népesség keveredésének korai eredményeképp kialakult indomelanid változat, nagyon sötét bőrszínnel, és alacsony termettel.

negritó őslakosság az Andamán-szigetokről

Negrítóknak szélesebb értelemben azokat a Dél- és Délkelet-Ázsia különböző pontjain élő bennszülött embercsoportokat nevezzük, amelyek a negrid rasszra emlékeztetnek, de attól egyértelműen megkülönböztethetők az igen alacsony termet és a pedomorf (gyermekhez hasonló) jegyek által. Az Andamán-szigetek őslakossága a legutóbbi időkig a civilizációtól teljes elszigeteltségben élt gyűjtögető életmódot folytatva, eszközöket nem ismertek, egyedüli italuk a víz volt.

A távol-keleti régió nyelvei

Bár a távol-keleti régió nyelvészetileg rendkívül sokszínű, mégis el lehet mondani, hogy az itt élő emberek közel kétharmad részének *kínai* az anyanyelve. A kínai a **sino-tibeti** nyelvcsaládba tartozik, és egymaga képviseli annak legnépesebb ágát. A kínai nyelv különböző „nyelvjárásai” viszont már annyira elütnek egymástól, hogy talán helyesebb lenne önálló nyelveknek nevezni őket, ám a közös írás és kultúra, és nem utolsósorban az a tény hogy az összes tájegység ugyanannak az államnak a része, erős egységet teremt a különböző dialektusok használói között. Valójában éppen a kínai írás azon jellegzetessége, hogy nem hangokat vagy szótagokat, hanem fogalmakat jelöl, eredményezi azt, hogy azonos írásképpnek a különféle nyelvjárásokban eltérő ugyan az olvasata, ám a jelentése megegyező.

A sino-tibeti nyelvcsalád másik nagy ága a *tibeti-burmai*. Több mint 300 nyelv tartozik ide, a köztük lévő rokonsági kapcsolatok még eléggé feltáratlanok. A tibeti-burmai csoporton belül a két legfontosabb nyelv a névadó tibeti és a burmai.

A **miao-jao** nyelvcsalád elsősorban Kína déli határvidékéhez köthető, és lényegében a két névadó nyelv – a miao (hmong) és a jao (mien) – számos dialektusát foglalja magában. Régebben a sino-tibeti, vagy más kelet-ázsiai nyelvcsaládba sorolták őket, ma már azonban általános az egyetértés a nyelvészek között, hogy a miao-jao (más néven hmong-mien) – önálló nyelvcsalád.

A sino-tibeti után az **ausztronéz** nyelvcsalád nyelveit használják a legtöbben ebben a térségben. Magát a nyelvcsaládot az ősi állapotához közel álló *formózai* (*tajvani*), ezen kívül *nyugati, központi és keleti (óceániai)* csoportokra osztják, és ezek közül az első három található Kelet-Ázsiában, míg a negyedik, azaz az óceáni ág számtalan kicsiny nyelvét az óceániai szigetvilágban beszélik. Az ausztronéz nyelvcsalád nem csak a beszélők számát illetően tekintélyes, hanem elsősorban az ide tartozó nyelvek hatalmas mennyisége miatt, hiszen ez a közel 1000 nyelv képezi a legnagyobb olyan egységet a világon, amely bizonyítottan közös eredetű nyelveket foglal magába. Ennek oka minden valószínűség szerint abban keresendő, hogy ezen népek hazája a Föld legnagyobb szigetvilága, és szinte minden egyes szigeten külön nyelv jött létre, a nagyobbakon természetesen több is. A térségen belül elsősorban a Fülöp-szigeteken, Indonéziában, Malajziában, Tajvanon és Brunei területén élnek ausztronéz népek. Legfontosabb nyelvek a jávai, a szundai, a maláj, az indonéz és a madurai (Malajziában és Indonéziában) valamint a cebuano, a tagalog (a Fülöp-szk. nemzeti nyelveként filippínó néven), az ilokano és az ilongo (szintén a Fülöp-szigeteken).

Az előző fejezetben már említésre került az **ausztroázsiai** nyelvcsalád, amelynek *munda* és *nikobári* ága Indiában beszélt nyelveket tartalmaz. A másik két ág – a *mon-khmer* és a *vietnami* – közel kétszáz nyelvét az Indokínai-félszigeten találjuk, közülük kiemelkedő fontosságú a mon, a khmer, és a vietnami. Ez utóbbit korábban vagy rokontalannak gondolták, vagy a sino-tibeti nyelvcsaládba sorolták. Ennek az az oka, hogy a vietnamit más kelet-ázsiai nyelvekhez hasonlóan olyan erős kínai hatások érték az elmúlt évszázadokban, amely alapvetően meghatározta a szókincsét, és nyelvtani szerkezetét egyaránt.

Itt érdemes megemlíteni az areális hatásokat, amely egy érdekes, a nyelvek fejlődését meghatározó jelenség. Ezek a területi kapcsolatok ugyan a világ más részein is működtek, ám legmarkánsabban talán a távol-keleti régióban fejtették ki hatásukat. Lényegében arról van szó, hogy bizonyos nyelvek vagy egész nyelvcsaládok, amelyeket egyébként nem kapcsol össze közös eredet, a hosszú egymás mellett élés miatt egyre több hasonló vonást vesznek fel, amely a közös szókincsen kívül kiterjedhet a nyelvszerkezet legmélyebb szintjeire is. A most tárgyalt régióon belül ilyen közös vonások a nyelvek elszigetelő típusa, a szavak egyszótagúsága, zenei hangsúly megléte, számlálószavak alkalmazása stb. Az areális hatások elsősorban a sino-tibeti, az ausztroázsiai, és a miao-jao nyelvcsaládokat érintették, de kiterjedtek a később tárgyalásra kerülő thai nyelvekre is, illetve bizonyos mértékben a nyelvcsaládokba nem sorolható koreaira és japánra is.

Lássuk tehát a **thai** nyelvcsalád tagjait. A mintegy 60 nyelvet a mon-khmer és vietnami nyelvek tő-szomszédságában találjuk, főleg Thaiföldön és Laosz területén. Itt elsősorban az említett két ország államnyelveiről, a thairól és a laóról kell szólni, ám nem elhanyagolható népesség, Kína második legnagyobb nyelvi kisebbsége beszéli a csuangot.

A távol-keleti régióban is található két elszigetelt, egyetlen nyelvcsaládba sem sorolható nyelv, a koreai, és a japán. Érdekes, hogy korábban mindkettőjüket az altáji nyelvcsaládba sorolták, ám ezt nem lehetett a szabályos szómegfeleltetések módszerével alátámasztani. Az igazság kedvéért itt kell megjegyezni, hogy tulajdonképpen az altáji nyelvcsalád három ágának (vagyis a török, mongol és mandzsu-tunguz ágaknak) a közös eredete sem igazolható minden kétséget kizáróan, és az alapszókinccset is érintő közös szavak valószínűleg későbbi átvételek eredményeit mutatják. Az azonban már kétségtelen, hogy a koreai és a japán nyelv egyaránt az altáji nyelvekhez hasonló nyelv- és hangtani szerkezettel bír. Ilyen hasonlóságok többek között a magánhangzó állományban és a ragozásban találhatók, de itt kell megemlíteni a magánhangzó harmónia nyomait is. Ez utóbbi jelenség egyébként az altáji nyelveken kívül még az uráli nyelvcsaládra is jellemző.

Az ajnu nyelvet néhány ezren beszélik még, elsősorban Japán északi részén, a Hokkaido szigeten, bár körükben nincs már egynyelvű. Nincs egyetlen ismert nyelvrokona sem, egyedül a Japánnal próbálták rokonítani, de a fennálló hasonlóságok valószínűleg csak kulturális hatás következményei. Annak ellenére, hogy saját írással nem rendelkezett soha, az ajnu nép igen gazdag népköltészettel rendelkezik.

A távol-keleti régió embertípusai

idős vietnami nő

A vietnami emberek jól ismertek alacsony termetükről, igen vékony, törékeny alkatukról. Arcuk finom vonalú, rendszerint ajkuk is keskeny. Vietnam lakossága ember-tanilag meglehetősen egységes, talán csak a hegyvidéki ősi lakosság jelent kivételt, körükben több telt arcú és alakú található.

makasszár férfi Indonéziából

Az indonéz szigetvilágot az ősi időkben veddid típusú emberek lakhatták, akiket a mongolidok kiszorítottak. A mai indonéz népek elég sötét bőrűek, olykor enyhén hullámos hajúak. Jellemző a hosszú, háromszögletű arc, és az hogy a járomcsontjuk a mongolid népeknél megszokottnál kevésbé erőteljes.

kínai kislány

A kínaiak határozottan mutatják a mongolid rassztípus jegyeit. A hatalmas terület és az óriási populáció ellenére embertanilag elég egységes az ország, legalábbis a sűrűn lakott keleti terület. A termet északon magasabb, az alkat kissé robosztusabb, a déliek alacsonyabbak.

japán nő

A japánok a mongolid népeken belül jól elkülöníthető típust képviselnek. Többnyire hosszú arcúak, az ún. mongolredő mindig fejlett a szemhéjukon, orruk egyenes, nem túlzottan lapult, ajkuk általában keskeny, bőrük világos, enyhén sárgás.

aéta nő gyermekével a Fülöp-szigetéről

Az aéták a Fülöp-szigetek északi Luzon szigetének ősi lakói. Környezetüktől eltérően göndör hajúak, sötétebb bőrszínűek. Az andamánakkal és a Maláj-félsziget szemangjaival együtt Ázsia negritó őslakosságához tartoznak.

ajnu nő

Az ajnuk nagyraszba való besorolása is vita tárgya volt. Sokan az europidok közé sorolták, mások a mongolid rasszba, manapság inkább a veddo-ausztrálid nagyrasz egy külön csoportjába. Sötét haj- és szemszínűek, de bőrük világos. Jellemző rájuk az erős szőrnövekedés, és érdekes módon a nők is bajuszt tetováltatnak maguknak. Ma már csak nagyon kevesen maradtak, többségük beolvadt a japán népességbe.

A közép-ázsiai régió nyelvei

Az eddig bemutatott régiókban a jelentősebb nyelvek és nyelvcsaládok elterjedési területei nem sokat változtak az elmúlt 1000 év során. Európában a Római Birodalom bukását követő népmozgások lezajlása után stabilizálódtak a nyelvi határok. Ehhez nagy mértékben az is hozzájárult, hogy létrejöttek azok az államok, amelyeknek nemzeti- és esetenként kisebbségi nyelvei napjainkban is élnek. A 16. században megindult gyarmatosítási folyamat Afrika egyetlen részét sem kímélte, és hatása kiterjedt Dél- és Kelet-Ázsia nagy részére, valamint a Közel-Keletre is. Ezeken a területeken azonban az európai nyelvek nem terjedtek el jelentős mértékben, mivel az újonnan érkezett telepesek száma mindvégig elhanyagolható maradt, és az őslakosok is jórészt megőrizték eredeti nyelveiket. Néhol ugyan kialakultak pidginizált nyelvi változatok, ezek azonban többnyire csak közvetítő nyelvek maradtak, és ritkán szolgáltak a helyi népesség anyanyelveként.

Azokban a régiókban ellenben amelyek a későbbiekben kerülnek ismertetésre, a nyelvi helyzet gyökeresen más. Ezeken a korábban viszonylag ritkábban benépesített területeken az őslakosság a társadalmi fejlettség alacsonyabb szintjén élt, és a leigázók részben kiirtották, részben nyelvileg asszimilálták őket. Így aztán nem véletlen hogy a világ 8 jelenleg legnagyobb nyelve közül 4 (spanyol, angol, orosz és portugál) éppen ezekben a régiókban, vagyis Amerikában, Ausztrália és Óceánia területén, valamint Közép-Ázsiában és Szibériában terjedt el hihetetlen mértékben. A következő oldalakon tehát olyan vidékekre látogatunk, ahol ugyan a világ nyelveinek közel egyharmad részét beszélik, ám jelentős hányadukat szinte csak maroknyian. Ezeknek a nyelveknek és nyelvjárásoknak a többségére szinte biztos eltűnés vár, még mielőtt a kutatók behatóan tanulmányozhatnák őket. Természetesen a könyv további része ezekkel a ma már teljességgel kisebbségben levő őshonos nyelvekkel és népekkel kíván foglalkozni, és nem a már előbb említett 4 nagy európai nyelvvel.

Mint ismeretes Szibériában az orosz nyelv gyűrte maga alá a korábbiakat, ám a közép-ázsiai köztársaságokban (Kazahsztán kivételével) még az eredeti, főleg **altáji** nyelvek vannak túlsúlyban. Az altáji nyelvcsalád türk ágának néhány képviselőjét már említettük, Közép-Ázsia és Szibéria területén azonban jelentős számban megtalálhatók mind a három ág (türk, mongol, és mandzsu-tunguz) nyelvei. Sok nyelvésznek az a véleménye, hogy nem volna szabad egységes altáji családról beszélni, mivel a három ág közötti hasonlóságok nem közös eredetre, hanem későbbi kölcsönhatásokra vezethetők vissza. Közép-Ázsia török nyelvű népei a következők: üzbég, türkmén, kazah, kirgiz, az Üzbegisztánban élő karakalpak, és a részben Kazahsztánban, nagyobb részt azonban Kínában letelepedett ujjur. A szibériai *török* nyelvek képviselői az altáji, a tuvai, a hakasz, a sór és a többi nyelvrokonától jelentősen eltérő jakut. A régió két *mongol* nyelve a halha néven ismert tulajdonképpen mongol, valamint a hozzá hasonló attól északra elterjedt burját. A *mandzsu-tunguz* ágot kicsiny, legfeljebb néhány ezer ember által ismert nyelvek képviselik Oroszország távoli keleti vidékein (even, evenki, negidál, nanáj, ulcsa, orok, orocs és udihe).

Szélesebb nyelvrokonágunkat Szibériában két nyelvcsoporthoz az *ugor* és a *szamojéd* nyelvek képviselik. Az obi-ugor népek (chanti és manysi) ugyan legközelebbi nyelvrokonaink, de a több ezer éves külön fejlődés miatt nyelveik természetesen már teljesen érthetetlenek számunkra. Már csak néhány ezer chanti és manysi beszéli ősei nyelvét az Urál menti nemzetiségi körzetben. A szamojéd nyelveket sem ismerik sokkal többen, a nyenyecet még körülbelül 27 ezren, az enyecet, szölkupot és nganaszánt viszont együttesen is alig hármezeren. Sok szamojéd nyelv a XIX. században halt ki, illetve törökösödött el. A szamojéd népek a legtávolabbi nyelvrokonaink, közös eredetűnkre jórészt csak a hasonló nyelvtani szerkezet, valamint néhány tucat a finnugor nyelvekkel közös szó meglelte utal.

A **paleoszibériai** nyelvek csoportja több, egymással nem rokonítható kisebb nyelvcsaládot, és önálló nyelvet tartalmaz, és feltehetően a térség legősibb lakosságát képviselik, akiket uráli és altáji népek szorítottak ki. Ezek a csoportok nyugatról keletre haladva a következők: a ketek, vagy más néven jenyiszeji osztjakok a névadó folyó mentén élnek. A gilják saját nevükön nyivh nyelv a

Szahalin-szigeten, és hozzá közeli csendes-óceáni partokon található. A jukagírok vagy odulok ma már csak néhány száz fős csoportja Jakutföldön él. Végül a csukcs-kamesatkai nyelvcsaládot 5 kisebb nyelv képviseli messze északkeleten. A paleoszibériai nyelvekkel együtt szokták említeni az **eszkimó-aleut** nyelveket. Az eszkimó nyelvnek két egymástól eltérő változata az Ázsiában és Alaszka egy részén beszélt jupik, és a kanadai, valamint grönlandi eszkimók inuit nyelve. A mindössze néhány száz fő által beszélt aleut nyelv igen korán elkülönült a rokon eszkimó nyelvjárástól, így a köztük lévő rokonságra csak a 20. század elején figyeltek fel.

Mint említettük, a szintén elszigetelt nyelvű ajnuk egy része Japánban található, többségük azonban az Oroszországhoz tartozó Szahalinon és Kuril-szigeteken él.

Közép-Ázsiában az oroszok kívül még más indoeurópai nyelvek is találhatók, itt elsősorban az őshonos, perzsával rokon tádzsikra kell gondolni, de kevesen tudják, hogy Kazahsztánban él még mintegy egymillió kitelepített német, akik máig őrzik anyanyelvüket. (Közülk is kb. 100 ezer alnémet nyelvet beszél, ez a dialektus Európából már szinte teljesen eltűnt.)

A közép-ázsiai régió embertípusai

kirgiz férfi

Közép-Ázsia mai lakói körében a mongolid és europid tulajdonságok régóta zajló keveredését figyelhetjük meg. A népek többsége török nyelvű, de a kirgizek régebbi paleoszibériai nyelvüket cserélték törökre. A mongolid elemek a környék népei közül leg erősebben az üzbégek körében mutatkoznak, legkevésbé a hegyvidéki tadzsikoknál. Utóbbiak nem török, hanem iráni nyelvűek.

burját nő

A burjátok nyelve, és kultúrája a mongolokéhoz hasonló. Embertani szempontból átmenetet képeznek a mongol típus, és a szibériai mongolid típus közt. Ezért aztán természetük kevésbé robosztus, kissé alacsonyabak.

mongol férfi

Belső-Ázsia népei közül talán a mongolok képviselik legkifejezettebben a mongolid nagyrasz típusjegyeit. Ennek legfontosabb elemei a lapos arc, kevésbé kiálló orral, mongolredő a felső szemhélyon, merev szálú egyenes haj, és győr testszőrzet.

evenki nő

Az evenki (tunguz) szibéria hatalmas területén vadászó, halászó életmódot folytató nép. Elsősorban szibírid embertípusú egyének találhatók körükben. Alacsony termet, határozott mongolid vonások, széles arc, és a testalkat kissé durva, esetlen volta jellemzi.

tuvai férfi

A tuvai Szibéria déli részén a Szaján hegységtől délre élő török nyelvű nép. Jelenleg nagyfokú autonómiával rendelkezik. Etnikai kialakításukra jelentősen hatottak a tőlük délre élő mongolok, külső jellegeikben sok tekintetben azokhoz hasonlitosak.

jupik eszkimó nő

Sokan az eszkimókat egységes népnek gondolják, de valójában két nagy nyelvcsoportha oszlanak: a jupikot a Csukcs-félszigeten és Alaszkában, az inuitot pedig Kanadában és Grönlandon beszélik. Az eszkimók minden tekintetben a hideg körülményekhez alkalmazkodtak, törzsük tömzsi, végtagjaik rövidek, és testükön nagyfokú a zsírpárnák lerakódása.

Ausztrália és Óceánia

Ausztrália, és a környező szigetvilág a Föld azon tájai közé tartozik, amelyet az európai utazók csak a legutóbbi évszázadokban ismerhettek meg. A terület azonban már ősidők óta lakott, és az itt található kultúrák elszigetelten fejlődtek. A déli kontinens Ázsia felől népesedett be, és bár történtek próbálkozások az emberiség Ausztráliai eredeztetésére, ezek az elméletek nem nyertek az antropológusok széles körében elfogadásra. Mindenesetre úgy tűnik, hogy Ausztrália őslakói, valamint az Új-Guineát és környező szigeteket benépesítő melanéz népek korábban érkeztek mint a kulturálisan fejlettebb polinézek. Az ausztrálid embertípus képviselőit elszórta megtalálhatjuk Dél- és Délkelet-Ázsia több pontján, és egyesek feltételezik azt is, hogy az andaman szigeteken beszélt nyelvjárárok rokoníthatók a pápua nyelvekkel, valamint a már kihalt tasmaniai őslakosok nyelveivel is. Ezek a népek az európaiak megjelenésekor még kőkorszaki szinten éltek. Ausztráliában az őslakosokat kíméletlenül pusztították, jelenleg a társadalom periferiájára szorultak, és eredeti lakóhelyükről is visszavonultak a kietlen sivatagi területekre. Új-Guineában gyökeresen más a helyzet. Itt az őslakosok alkotják a társadalom gerincét, és bár az életformájuk rohamosan változik, az őshonos nyelvek nagy részét nem fenyegeti a kihalás veszélye. A keleti maláj polinéz (ezen belül is elsősorban a polinéz) nyelveket beszélő népek kiemelkedő hajózási ismereteiknek köszönhetően a Csendes-óceán térségében mindenhol eljutottak, és mivel a szigeteken egymástól is elszigetelődve éltek, az eredeti alapnyelv több száz különálló nyelvre szakadt fel. Ausztrália és Óceánia térségében mindenütt nagy szerepe van az angol és a francia nyelvnek, illetve az ezeken alapuló kreol dialektusoknak. Ez még azokra az országokra is elmondható ahol a lakosság túlnyomó többsége egyébként a helyi nyelveket használja.

Ausztrália, Új-Zéland, és Új-Guinea nyelvei

Habár a déli kontinenshez közel található a Föld legnagyobb szigetei közül kettő, mégis a három ország területén együttesen kevesebb mint 30 millió ember él. Ha az őshonos népek és nyelveik helyzetét vizsgáljuk, három teljesen eltérő képet kapunk. Ausztráliában a népesség 0,1%-a beszéli a bennszülött nyelvek valamelyikét, azok együttes száma azonban közel 300-ra tehető. Így aztán nem meglepő, hogy az őshonos nyelvek közül keveset használnak 1000-nél többen, zömüket azonban 100 főnél is kevesebben. Azt gondolhatnánk, hogy e nyelvek többségét a kihalás közvetlen veszélye fenyegeti, ám e népek nagyfokú elszigetelődése miatt az angol magába olvasztó ereje sokszor nem olyan erős mint például az amerikai kontinensen. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a helyi nyelvek száma a mai állapothoz képest akár kétszeres is lehetett az európaiak megjelenésekor, és számuk jelenleg is tovább csökken. Sokan sokféleképpen próbálták az ausztráliai nyelveket osztályozni, de ennek a feladatnak a megvalósítása még sokáig komoly akadályokba fog ütközni, ugyanis a kontinensen sosem fejlődött ki az írásbeliség, és a nyelvek tudományos leírása is sokáig késlekedett. Ráadásul az ausztrál törzsekre különöse jellemző a Föld számos más pontján is élő nyelvi tabuk szokása, amely azt jelenti, hogy az elhunyt rokon nevét (amely gyakran köznévi) tilos többé kiejteni az adott közösségben, újabb kifejezést kell arra a fogalomra használni. Ez a szokás viszont az egyébként közös eredetű nyelvek szókincsét is rövid idő alatt gyökeresen megváltoztatja, és a rokon nyelveket gyorsan eltávolítja egymástól.

A kontinens eredeti nyelvcsaládjainak földrajzi elhelyezkedése igen sajátos, ugyanis a mintegy 20 nyelvi csoport közül 19 az ország területének kevesebb mint 10%-át kitevő északi területre szorult, és csak a legnagyobb nyelvcsalád (Pama-nyungar) tagjai találhatók meg a szárazföld belsőbb területein is.

Ez utóbbihoz tartoznak olyan – helyi viszonylatban nagy, kb. ezer főnyi beszélőt számláló – nyelvek, mint a pityantatyara, varlpiri, ill. valmatyari. A többi nyelvcsalád ehhez képest elhanyagolható jelentőségű, de talán még a Melville-szigeten beszélt tivit érdemes megemlíteni, amely

elszigetelt nyelv, és nyelvtanát, hangtanát valamint szókincsét illetően is teljesen elüt a közeli észak- ausztráliai partvidék nyelveitől. Beszélőinek száma közel 1500.

Annak ellenére, hogy az ország bennszülött nyelvei szókincs és alaktan terén igen távol állnak egymástól, hangállományuk meglepően egységes, és a mássalhangzókészlet a nyelvterület jelentős részén szinte teljesen megegyezik. Talán ez is azt igazolja, hogy ezen nyelvek közös eredetűek, és csak a szókincs igen gyors változása idézte elő a jelenlegi erőteljesen tagolt állapotot.

Új-Zéland népessége a hódítást megelőzően egy etnikumhoz tartozott, és az őslakosok közül ma is mintegy 50 ezren beszélik az ausztronéz nyelvcsaládba tartozó maorit.

Új-Guinea őslakói közel 1200 különböző nyelvet beszélnek egy akkora szigeten, melynek nagysága nagyjából Franciaország és Németország együttes területének felel meg. A nyelvi sűrűség minden bizonnyal itt a legnagyobb a Földön. Ha a partok közelében beszélt 420 melanéziai-maláj polinéz nyelvtől eltekintünk, akkor mintegy 750 olyan nyelvet találunk a szigeten, amelyek együttesen alkotják a pápua nyelvek csoportját. Ez maga is több nyelvcsaládból áll, bár ezek többségét (mintegy 500 nyelvet) a későbbi kutatások alapján tovább egyesítették az ún. új-guineai nagy nyelvtörzsbe. További hasonló törzsek a Sepik-ramui, Torricelli hegyvidéki, kelet- illetve nyugat-pápua nyelvtörzsek, mindegyikük kisebb családokat tartalmaz. Bár a nyelvtörzsek között genetikai kapcsolat nem áll fenn, számos olyan fonetikai jellegzetesség mutatható ki amely általában jellemzi ezeket a nyelveket. Rendszerint nincs külön r és l hang, hanem csak az egyikük, olykor azonban mind a két hang hiányzik a hangrendszerből. A mássalhangzók gyakran alkotnak kapcsolatot nazális hangokkal, és gyakoriak a bilabiális trill (ajakpergetéssel képzett) mássalhangzók is. A nyelvtan terén jellemző a kettős szám megjelenése a személyragokban. A pápua nyelveket több mint 4 millió ember beszéli, ebből is közel 3 millió a sziget keleti felén lévő Pápua Új-Guinea államban él, ahol is a pápuák a lakosság 84%-át teszik ki. A 10 legnagyobb pápua nyelv mindegyike az új-guineai nagy nyelvtörzshöz tartozik, egyenként 50 000 és 300 000 közötti beszélővel. Itt elsősorban a dani, az enga, az ekari és a kuman törzsekről kell említést tenni.

Az óceániai térség nyelvei

Az óceániai szigetvilág ezernyi kisebb nagyobb szigetből áll, amelyek legalább 10 különböző államhoz tartoznak. Ezen a végtelennek tűnő területen beszélik az ausztronéz nyelvcsalád keleti ágához tartozó mintegy 400 nyelvet, bár meg kell jegyezni, hogy ezek túlnyomó többsége az Új-Guinea körüli szigetvilágban (Melanézia) honos, és a sokkal nagyobb kiterjedésű Mikronézia és Polinézia együttesen csak 40 nyelvet képvisel. Ezek a nyelvek, hasonlóan a nyugati ág tagjaihoz, meglehetősen közel állnak egymáshoz, sokszor nehéz meghúzni a határt a különálló nyelvek illetve nyelvjárások között. Közismert például, hogy Cook kapitány egy Tahitiről származó bennszülött segítségével értette meg magát az új-zélandi maorikkal. Jellemző a polinéz nyelvek hangzására, hogy nagyon kevés mássalhangzó található bennük, ezért ezek különösen dallamosak. A leginkább ismert polinéz nyelvek az alábbiak: fidzsi, szamoai, tonga, maori, a húsvét szigeten még néhány ember által beszélt rapanui, valamint a hawaii.

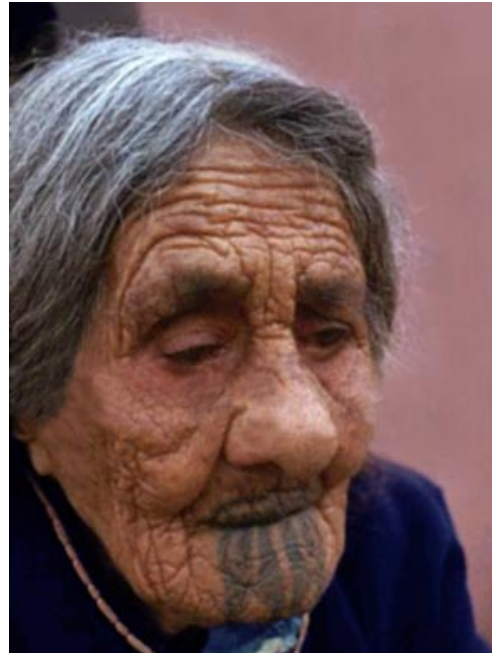
Óceániában mindössze három nyelv található az ausztronéz család nyugati ágából, és pedig a nemrég függetlenné vált Palau hasonló nevű nyelve, a Guam-szigeten beszélt chamorro, valamint egy Palautól keletre fekvő piciny szieget nyelve, a japi.

Az ausztráliai régió embertípusai

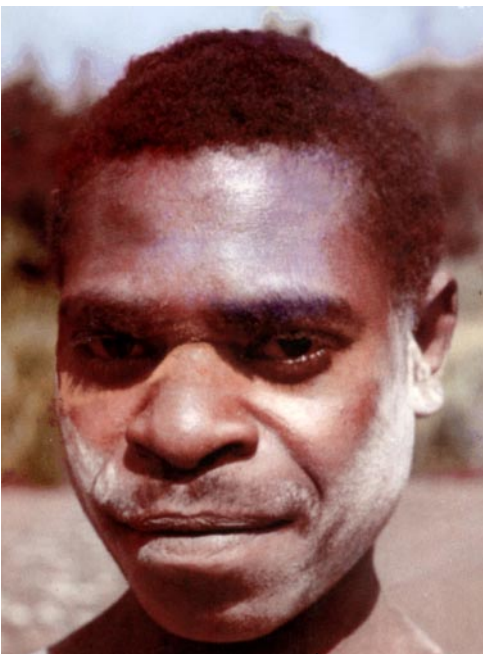
ausztrál bennszülött fiú

Ausztrália bennszülött népessége évezredekig teljes elszigeteltségben élt a távoli kontinensen. Ezalatt egy speciális embertípus alakult ki. Többnyire erőteljes testszőrzet, erős szemöldökív, az áll előreállása, hullámos haj, barna bőr jellemzi.

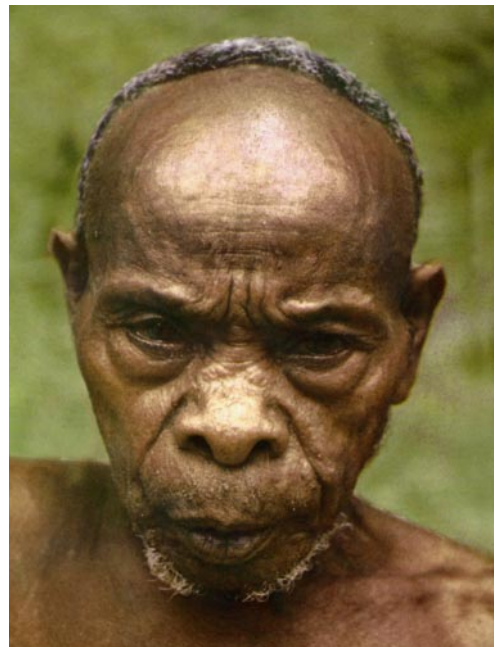
idős maori nő

Új-Zéland a polinéz népek elterjedésének legdélibb határa. A polineéz rassz pontos besorolása rengeteg vitát váltott ki, külső embertani tulajdonságok alapján europidnak hat, de veddo-ausztraliid elemeket is felmutat.

bennszülött férfi Pápua Új-Guineából

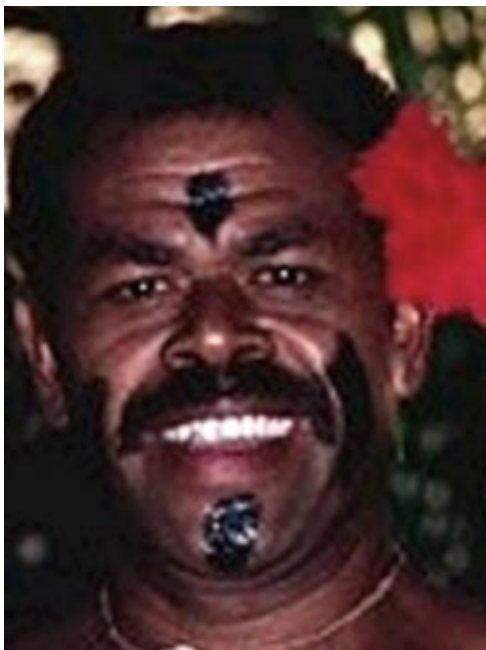
A melanezid vagy más néven pápua embertípust, amelyet Új-Guinea és a melanéziai szigetvilág törzsi lakossága képviseli, az alábbiak jellemzik: spirálisan göndör haj, hosszú, keskeny arc, sötétbarna bőr, és kiálló, horgas orr, amely az itteni előfordulásán kívül csak az europidoknál található meg.

új-guineai pigmeus férfi

Az új-guineai őserdőben élnek olyan népcsoportok is, amelyek képviselői igen alacsony termetűek, pedomorf jellegűek (a gyermekekre jellemző testi vonások kerülnek előtérbe), és ezért a közép-afrikai pigmeusokra emlékeztetnek, természetesen a melanezid rasszjegyek megtartása mellett.

Az óceániai régió embertípusai

fidzsi férfi harci díszben

A Fidzsi-szigetek lakossága (a többi melanéz néppel együtt) embertanilag a melanezid típushoz tartozik, akárcsak Pápua Új-Guinea őslakói. Itt azonban a hajlott horgas orr ritkábban fordul elő, mint Új-Guineában.

kislány a Tonga-szigetekről

Tonga és Nieu nagyon hasonló, ősi polinézi nyelvet beszélő lakói a melanezid és polinezid embertípusok előfordulásának határvidékén élnek. Így aztán a két rasszra jellemző tulajdonságok harmonikus keveredését mutatják.

nő Tahitiről

Francia Polinézia, és ezen belül Tahiti polinézi őslakói tipikusan képviselik a polinezid rasszjegyeket. Ezek: kiálló, de az euróidoknál szélesebb orr, világos barnás bőr, enyhén hullámos haj, kissé erőteljesebb, robosztus termet.

palaui nő

Bár Palau már nem Ázsiában, hanem a csendes-óceáni szigetvilágban fekszik, nyelve a maláj-polinéziai család nyugati csoportját képviseli, akárcsak az indonéz szigetvilág nyelvei. Az emberek külsőre úgyszintén több mongolid jelleget mutatnak, és emlékeztetnek kissé a Fülöp-szigetekiekre.

Amerika

Az amerikai kontinens csak az újkor hajnalán vált ismertté az európai kultúra számára, ám az ember már ősidők óta ezen a területen élt. Viszonylag régóta tudjuk, hogy az indiánok elődei a korábban járható Bering-szoroson keresztül keltek át Ázsiából. Azt azonban csak az utóbbi évek genetikai és antropológiai felfedezései bizonyították be, hogy már a mongolid rasszhoz tartozó ázsiai népek inváziója előtt jártak Dél-Amerika területén ausztralikok, valamint Észak-Amerikában europidok. Természetesen ezek a hatások nem, vagy csak jelentéktelen mértékben befolyásolták a földrész embertani arculatát, csakúgy, mint azoknak a vikingeknek a látogatásai, akik már évszázadokkal Kolumbusz útja előtt „felfedezték” Amerikát. A prekolumbiánus korszakban 10-50 millióan lakták a földrészt (sajnos csak durva becslések állnak rendelkezésünkre és pontosabb adat nem adható meg), de a hatalmas észak-déli kiterjedés és a viszonylag alacsony népsűrűség miatt az etnikai töredezettség igen nagyfokú volt. Néhány fejlett kultúra is létrejött (elsősorban Közép- és Dél-Amerikában), de a népek jelentős része primitív gyűjtő-gető-vadászó vagy nomád életmódot folytatott. Az írásbeliség is csak szórványosan jelent meg. Az európaiak érkezése gyökeresen megváltoztatta a kontinens arculatát. Az őslakosok által képviselt etnikai elem ugyan a legtöbb helyen fennmaradt (természetesen többnyire a hódítókkal keveredett formában), de az indián nyelvek és elsősorban a kultúrák kihalás szélére kerültek. A legjelentősebb indián nyelvű népek Dél-Amerikában találhatók (kecsua, aymara, guarani) ám a spanyol kultúra beolvasztó hatása éppen itt a legerősebb. A gyarmatosítók a kiirtott őslakosok helyére Afrikából hoztak rabszolgákat, köztudott, hogy a három nagyrassz keveredésének fő színhelye is itt található. (A vérkeveredések latin amerikai elnevezései a következők: mulatt: europid-negrid; mesztic: európai-indián; zambo: fekete bőrű és indián keverék.)

A kettős kontinens kulturális arculatát a mai napig az határozza meg legmarkánsabban, hogy míg Közép- és Dél-Amerikát elsősorban a spanyolok és a portugálok gyarmatosították, addig Észak-Amerika az angolszász kultúrkör szférájába került.

Az itt élő őshonos népek nyelveinek osztályozását megnehezíti az a körülmény, hogy az európai hódítók nem fordítottak különösebb hangsúlyt a nyelvi állapotok lejegyzésére, és azóta nem csak egyes nyelvek, hanem egész nyelvcsaládok pusztultak ki. A gyarmatosítás kezdetekor Észak-Amerikában kb. 300, Közép- és Dél-Amerikában pedig több mint 1000 nyelvet beszéltek. Ma a kontinensen mintegy 500 olyan indián nyelv található, amelynek túlélése legalább néhány évtizedre biztosítottnak látszik. A XIX. században Amerika nyelveit (és itt elsősorban Észak-Amerikára kell gondolni) még szinte megszámlálhatatlanul sok olyan kisebb csoportba sorolták, amelyek között nem feltételeztek semmilyen rokonságot. Később Sapir amerikai nyelvész egy forradalmi javaslattal az Észak-Amerikai nyelvcsaládok számát 5-re csökkentette. Manapság a nyelvészek több kevesebb egyetértéssel 17 osztályozási egység meglétét fogadják el. Ezek közül az ún. nagy nyelvtörzsek (macro-phylum) nem feltétlenül jelentenek leszármazási egységet, csak azt, hogy az ezekben felsorolt nyelvek hasonló strukturális tipológiai jegyekkel rendelkeznek. Itt kell szólni Joseph Greenberg mehökkentő osztályozási javaslatáról. Ő ugyanis 1985-ben felvetette, hogy Amerika összes nyelve – az eszkimo-aleut és a nadené család kivételével – besorolható egy általa amerindnek nevezett családba, amely egyben genetikai kapcsolatot is jelent. Ezt az elgondolást a nyelvész-társadalom hevesen bírálja, ugyanis Greenberg a sokuk által elutasított ún. „mass comparison” módszer használatára alapozta azt (több nyelv jelenlegi lexikai eleminek gyors összevetése a történeti összehasonlítás nélkül). Érdekes azonban, hogy ugyanezzel a módszerrel jutott korábban Greenberg az afrikai nyelvek osztályozása során egy olyan eredményre, amelyet széles körben elfogadnak, mint helyes csoportosítást.

Dél-Amerika nyelvei

Dél-Amerikában 20 millióan beszélnek valamilyen indián nyelvet (a lakosság 6,5%-a). Ez az embertömeg az amerikai földrész összes őshonos nyelvet beszélőinek közel kétharmadát jelenti, és Dél-Amerikában találjuk a három legnagyobb indián nyelvet is (kecsua, guarani és ajmara). Mindezek ellenére a bennszülött nyelvek társadalmi súlya a legtöbb helyen teljesen elhanyagolható

az államnyelvek (többnyire spanyol, ill. portugál) mellett. Ez alól Paraguay jelenti az egyetlen kivételt, ahol a guarani egyik nyelvjárását az ország lakosságának 90%-a beszéli, így ezt egyre inkább paraguayi nyelvnek is nevezik.

A földrész indián nyelveit három nagy nyelvtörzsbe (macro phylum), és ezen belül is 40 családba sorolják.

A csibcsa-paez nagy nyelvtörzsbe sorolt nyelveket Guatemalától egész Chiléig megtaláljuk elsősorban a kontinens nyugati részén, de főként Kolumbia és Ecuador csendes-óceáni partvidékén.

A csibcsa csoport dél-amerikai képviselői ma már egészen jelentéktelenek, ám ide tartozott a hajdani csibcsa állam azonos nevű nyelve, amely a spanyol hódítás következtében halt ki, és egykor félmillió ember beszélt. A paez nyelveket főleg Kolumbiában és Ecuadorban beszélik, a legnagyobbakat is alig beszélik 50 000-nél többen. Ebből a csoportból érdekes módon egy mára már kihalt nyelv, a csimu a legismertebb. A csimuk birodalmát 1464-ben az inkák döntötték meg, és a rövidebb kecsua, valamint a hosszabb spanyol uralom ellenére még a XIX század végéig fennmaradt, így viszonylag részletes leírása is elkészülhetett.

A zse-pano-karib nagy nyelvtörzs (portugálos írásmód szerint Ge Pano Carib) területe elsősorban Dél-Amerikának az Andoktól keletre eső része. A nagy nyelvtörzs nevének megfelelően három törzset foglal magában, ezen kívül még néhány jelentéktelen nyelvcsaládot. A zse törzshöz néhány tucat Brazíliában élő etnikum nyelve tartozik, a beszélők összes száma mindössze 32 ezer. A pano nyelveket szintén kicsiny, pár ezer főt számláló népek beszélik, együttesen kb. 150 ezren, a zse nyelvek területétől nyugatra.

A karib nyelveket (amelyeket Dél-Amerika északi részén beszélnek) nem szabad összetéveszteni a Karib-szigetek őshonos indián nyelveivel, azok ugyanis a később tárgyalandó aravak nyelvcsaládba tartoznak. A csoporthoz vitatottan összetartozó kicsiny nyelvek tartoznak, közülük legjelentősebb a névadó karib.

A földrész legnagyobb nyelvcsoportha az andok-egyenlítői nagy nyelvtörzs, amely kb 150 nyelvet tartalmaz összesen 15 millió beszélővel. (Ez a teljes amerikai, indián nyelveket beszélő közösségnek a felét jelenti.) Az andoki csoportba tartoznak az ún. kecsumara nyelvek, közülük legjelentősebbek a Peru területén 1975-ben államnyelvnek minősített közel 10 milliós kecsua, valamint a szintén több millió főt számláló aymara nép nyelve. Ez utóbbiak a Titicaca-tó körüli fennsíkon élnek. Az egyenlítő csoporthoz tartozó 140 nyelvet szétszórva találjuk szinte az egész kontinensen. Ezeket összesen több mint 5 millióan beszélik, ám legtöbben (kb. 4,6 millió fő) egyetlen nyelvet a guaranit, amely Paraguay nemzeti nyelve.

Közép-Amerika nyelvei

Közép-Amerika nyelvészeti szempontból is hidat képez észak és dél között. Itt több olyan nyelvtörzset is találunk, amelyek átnyúlnak Észak- vagy Dél-Amerikába. Speciálisan közép-amerikai azonban a maja és az oto-mange nyelvtörzs. A maja nyelveket a Hondurastól északra fekvő területeken beszélik egészen a Yucatán-félszigetig. Sok közülük több százezer beszélőt számlál, legnagyobbak a kicsé, a mam, a jukaték, valamint a kakcsikel. A maják már a Kolumbusz előtti időkben saját írást fejlesztettek ki, ez igen ritka volt az amerikai kontinensen. Ennek az írásnak az ismerete később feledésbe merült, megfejtése még a kezdeteknél tart.

Az oto-mange nyelvtörzs szinte kizárólag Mexikó Oaxaca államára terjed ki, jelentősebb nyelvek az otomi, a miszték(mixtec) és a zapoték.

Az uto-azték törzs nyelvei ugyan egyenlően oszlanak meg az USA és Mexikó között, ám a népesebbek az utóbbi országban találhatók. Az Azték Birodalom nyelvéből származnak a mai nahuatl nyelvjárások. Habár együttes számuk több mint 1 millió, társadalmi súlyuk mégis messze elmarad a spanyol mellett.

Az előző fejezetben már említett csibcsa nyelvek közül sok található Közép-Amerika elkeskenyedő földhídján, de a beszélők száma általában nem haladja meg a 10 000 főt. Egyedül a miszkito rendelkezik nagyobb súllyal (kb. 200 000 fő) viszont a miszkitók elmaradott földműves nép. A nyelvet nevezik mam-nak is de ezt nem szabad összetéveszteni a hasonló nevű maja törzsbe tartozó nyelvvel.

A dél-amerikai régió embertípusai

ona gyerek a Tüzföldről

Dél-Amerika legdélibb pontjának ősi lakói (akik közül a legtöbb nép a kihalás szélén áll, vagy már kihalt) igen magas termetükkel tűnnek ki az indián népségből. Rendkívül mostoha körülmények közt élnek, sok antropológus valószínűnek tartja körükben a hideghez való biológiai alkalmazkodást.

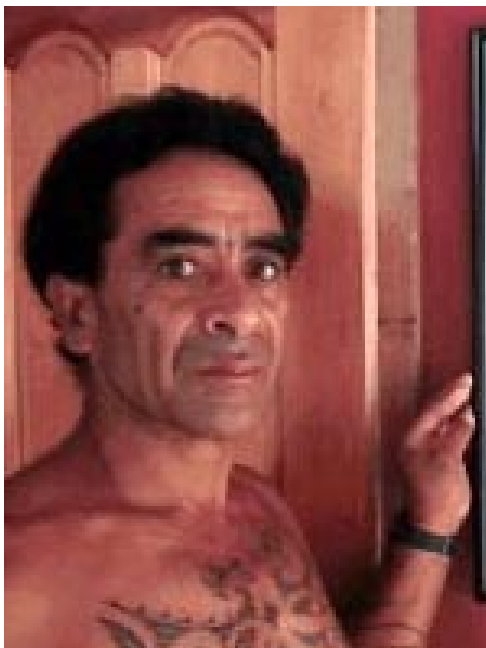
kecsua férfi

Az andid típus képviselőire jellemző a magas hegyvidékek körülményeihez való alkalmazkodás, a zömök törzs, az erőteljes, hordószerű mellkas, és a rövid végtagok. A kecsua a legnagyobb dél-amerikai indián népek egyike, hajdan magas, fejlett kultúrát képviseltek az Inka Birodalomban.

amazóniai indián kisgyermek

A braziliai őserdő gyűjtögető, vadászó törzsei az úgynevezett amazóniai típust képviselik, közepes testmagasságúak, világos bőrűek, és a dél-amerikai őslakók közül a legtöbb europid rasszra jellemző tulajdonságot mutatják.

férfi a Húsvét-szigetről

A sziget eredeti polinéz lakói már csak európaiakkal keveredett formában maradtak fenn.

A közép-amerikai régió embertípusai

hondurasi maja származású férfi

Közép-Amerika eredeti őslakossága túlnyomórészt a centralid típust képviseli. Jellemzi őket a gracilis testalkat, és a markánsan európidra emlékeztető arcvonások. Az egykori közép-amerikai Maja Birodalom népének mai utódai a földhíd országaiban mindenütt megtalálhatók, többnyire azonban az európai gyarmatosítókkal keverten.

mixték nő gyermekével

A mixték és a zapoték a kizárólag Mexikó déli részére kiterjedő otomange nyelvtörzs legjelentősebb népei. Mexikóban több indián csoportot meglehetősen tiszta, a fehér lakossággal nem keveredett formában találunk, amelyek jól őrzik eredeti nyelvüket és kultúrájukat.

Észak-Amerika nyelvei

Az amerikai kontinens eredeti nyelvi arculatát a Mexikótól északra eső területeken változtatta meg talán leginkább az európaiak megjelenése. Ugyanakkor az indián nyelvek és nyelvcsaládok egymáshoz való viszonyait éppen ezen a területen kezdték el legkorábban tudományos igénnyel vizsgálni. Az észak-amerikai indián nyelveket (nem számítva ide az eszkimók által beszélt inuitot, ill. annak rokonait) 6 nagy nyelvtörzsbe soroljuk: uto-azték, penuti, hoka, sziú, algonkin; valamint na-dene

Ezek közül egyhez – az uto-azték nyelvtörzshöz – elsősorban inkább Mexikóban beszélt nyelvek tartoznak. Ebbe a nyelvtörzsbe sorolják az Arizona területén található hopit is, amely a beszélők csekély számán messze túl mutató kulturális jelentőséggel bír. Egy a világ kritikus állapotával foglalkozó hopi legenda adta a motivációt a világszerte ismert „Kizökkent világ” (Koyaanisqatsi) című film elkészítéséhez is.

Az uto-azték törzstől északnyugatra, az USA nyugati partvidékén élnek a penuti nyelvtörzshöz tartozó népek. Ez a nyelvi egység még ma is viták tárgyát képezi, sok nyelvész ugyanis nem fogadja el a nyelvek genetikai egységét, hanem csak földrajzi csoportot lát benne. Az egész nyelvtörzs mindössze kb. 13 ezer beszélőt jelent. Legnagyobb jelentősége a zunyinak van, amely a nyelvtörzsön belül izolált helyet foglal el, igaz sokan pont ezt a nyelvet vélik teljesen rokontalannak, és így még a penuti törzshöz való tartozását is megkérdőjelezzik. A mintegy 6000 zunyi túlnyomó többsége még beszéli ősei nyelvét, és a már említett hopikkal együtt a pueblo indiánok közösségébe tartoznak. Utóbbi azonban nem nyelvi egység, hanem több különböző eredetű nép hasonló kultúrájú csoportja.

A hoka törzshöz tartozó nyelveket szintén a nyugati partvidéken találjuk, és ennek a nyelvtörzsnek az egysége az előzőekben említetthez hasonlóan szintén heves viták tárgya. Kihalófélben levő kis nyelvek tartoznak ide (összesen 28), jellemző a néhány száz fős létszám.

Az Észak-Amerika központi vidékén honos sziú nyelvtörzsbe olyan népek nyelveit sorolhatjuk, amelyek az európaiakkal a legkorábban érintkezésbe kerültek. Maga a törzs három nyelvcsaládot foglal magába, a sziú, az irokéz és a kaddó nyelvek családját. Az elsőbe tartozik a regényekből is ismert dakota, amelyet még ma is kb. 15 000 ember mondhat anyanyelvének. Az irokéz családba sorolt cseroki még ennél is nagyobb (kb. 25 000), ám a család többi tagja napjainkban már teljesen jelentéktelen, mivel a törzsek tagjai nagyobb részt áttértek az angol használatára. A kaddó család tagjai azonban már szinte teljesen kihaltak, érdekes módon éppen a távoli rokon sziú népek olvastották be őket.

Az algonkin törzs nyelveit összesen legalább 170 ezren beszélik, igen hatalmas területen, amely főleg USA és Kanada keleti vidékeit jelenti. A nagy törzs két családja (algonkin és maskogi) közül messze az első a nagyobb mind a beszélők, mind a nyelvek számát tekintve. Ide tartoznak olyan szépirodalomból is ismert népek, mint a mohikán, a csejen, a krí, a blackfoot, a fox és az ozsibva (angol írás szerint ojibwa). Ma már csak a krí és az ozsibvát használják 50 ezernél többen. Sok jól ismert kifejezés, mint pl. oposszum, mokaszin, totem az algonkin nyelvekből származik.

A na-dene nyelvtörzs lényegében egyetlen családból (atapaszk nyelvcsalád) valamint pár különálló nyelvből áll. Ezek a nyelvek két területen találhatók. Az első Kanada nyugati fele, ahol általában kis néhány ezer fős közösségek vannak, de nagy területen szétszórva. A másik USA délnyugati része, ahol a legnagyobb észak-amerikai nyelv, a navaho (150 ezer anyanyelvi beszélővel) található. Ugyancsak itt beszélik a navahohoz igen hasonló apacs dialektusokat. Ez a nyelvtörzs sok tekintetben különbözik Amerika többi nyelvi csoportjától. Elsősorban a nyelvek nagyfokú hasonlósága és egyértelmű rokonsága szembetűnő. Ezen kívül több jel is utal arra, hogy a na-dene nyelvet beszélők később érkeztek Ázsiából mint a többi indián nép.

Észak-Amerika ősi lakosságához tartoznak a különféle indián népek mellett a sarki területen élő eszkimók is. Két olyan jelentősen eltérő nyelvjárást használnak, amelyek külön nyelvnek is tekinthetők, ezek a jupik és az inuit. E két nyelvjárásterület között a határvonal Alaszka földjén húzódik. A jupikhoz tartozó dialektusok használatosak a Bering-szoros túlsó oldalán az ázsiai eszkimók körében, az inuit változatai pedig Alaszkától keletre egészen Grönlandig megtalálhatóak

ahol a nyelv hivatalos státust is élvez. Az eszkimó nyelvjárások jellegzetesen poliszintetikus szerkezetűek, amely azt jelenti, hogy azok a közlések, amelyek az európai nyelvek többségében általában egy összetett mondattal fejezhetőek ki, a poliszintetikus vagy más néven bekebelező nyelvekben egyetlen, sok raggal ellátott szóként jelennek meg a beszédben. Ilyen típusú nyelvet szép számmal találunk Amerika indián nyelvei körében, valamint Ausztráliában is.

Az eszkimó távolabbi rokona egy főként az Alaszkához tartozó szigeteken beszélt nyelv, az aleut is, a kettejük között fennálló eltérések sokkal kifejezettebbek, mint ami a jupik és az inuit között mutatkozik.

Az észak-amerikai régió embertípusai

navaho indián

A navahók nyelve a na-dene nyelvtörzshöz tartozik, és elsősorban nyelvészeti bizonyítékok alapján gondolják sokan, hogy a na-dene csoporthoz tartozó népek később érkeztek a kontinensre, mint az indiánok többsége. Antropológiailag is megfigyelhető a különállásuk, világosabb bőrűek, szemük kicsiny, a mongolredő többnyire hiányzik, meglehetősen „európai” benyomást keltenek külsőre.

kanadai indián férfi harci fejdíszben

Kanada déli, erdős vidéke ad otthont az észak-amerikai indiánok ún. szilvid típusának, innen rajzoltak ki az USA prériövezetére. Magas termet, nagy, kiálló orr, sárgás-rézszínű bőr, valamint nagy és lapos arc jellemzi őket, az indiánregények tipikus szereplői ehhez a változathoz állnak legközelebb.

inuit eszkimó lány

Az inuit nyelvű eszkimók Kanadában és Grönlandon élnek. Ezen a vidéken már nagyon kevesen folytatják ősi életmódjukat, de külsejük (erős csontozat, rövid végtagok, nagyfokú hajlam a zsírpárnák lerakódására) árulkodik arról, hogy jól alkalmazkodtak a zord körülményekhez. Bőrük sárgás rózsaszínes, a mongolid nagyraasszon belül a legvilágosabb.

Függelék

1. ábra. Afrika nyelvei

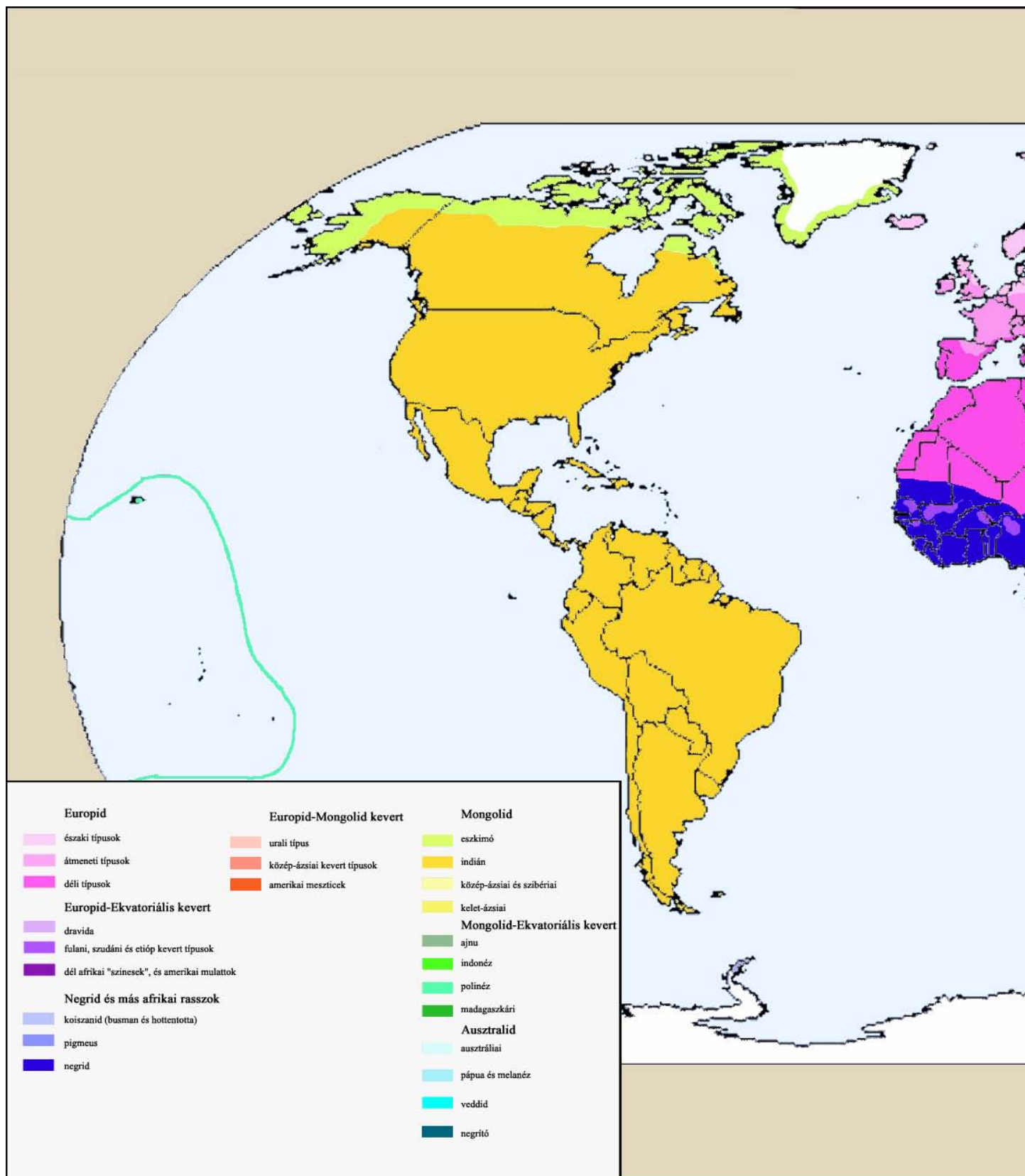
Mivel Afrika nyelvei általában kevésbé ismertek (annak ellenére hogy a földrész lakóinak többsége helyi nyelvet használ és ezen a területen nem kevés több milliós nemzet is van) érdemes e nyelvek elterjedési területeit egy térképen is bemutatni.

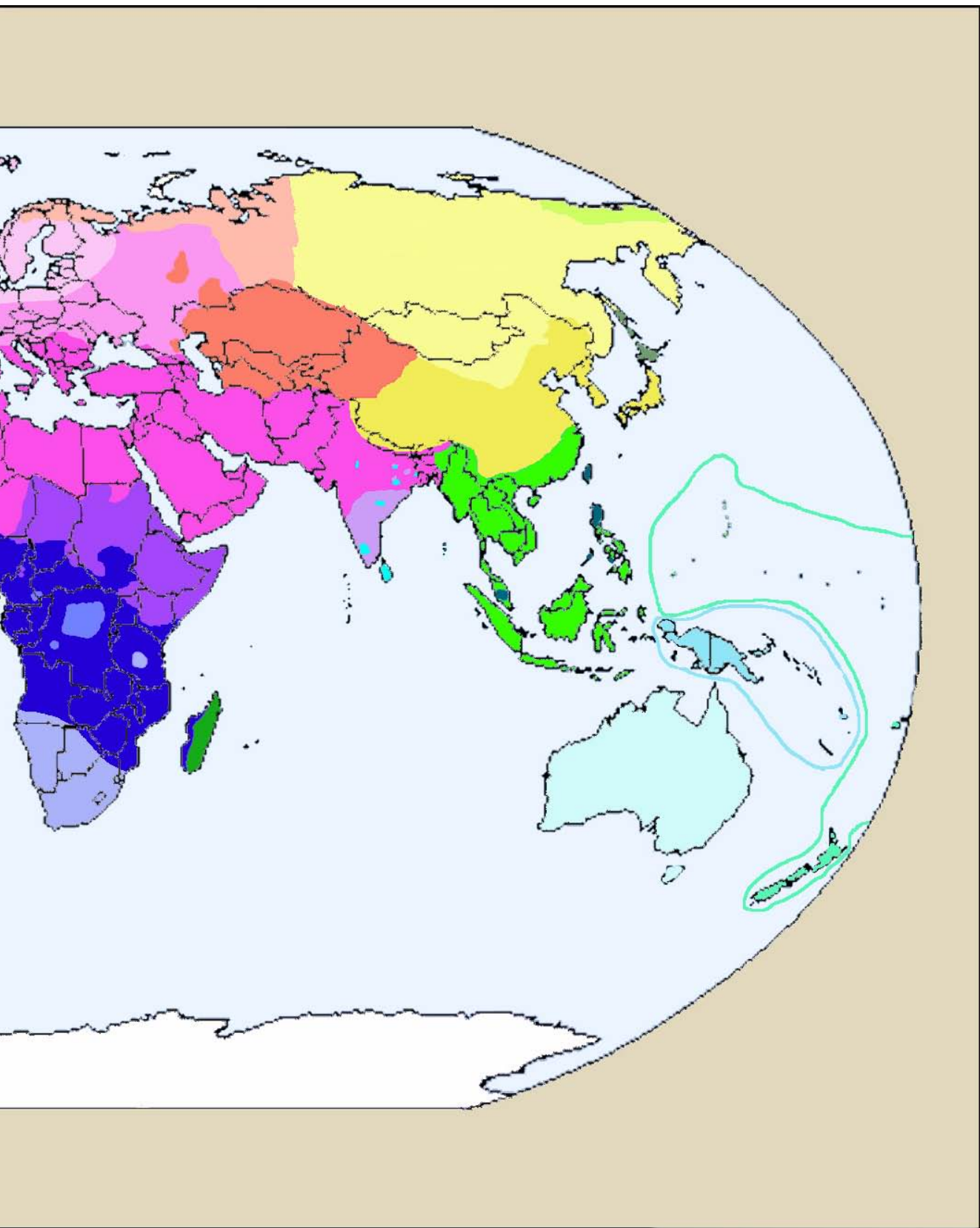
Az azonos nyelvcsaládhoz tartozó nyelvtérületek hasonló színnel vannak ábrázolva.

Zöld árnyalatai: afroázsiai nyelvek; sárga árnyalatai: niger-kongó nyelvek; barna: nilota nyelvek; narancssárga: koiszan nyelvek; rózsaszín: indoeurópai nyelvek

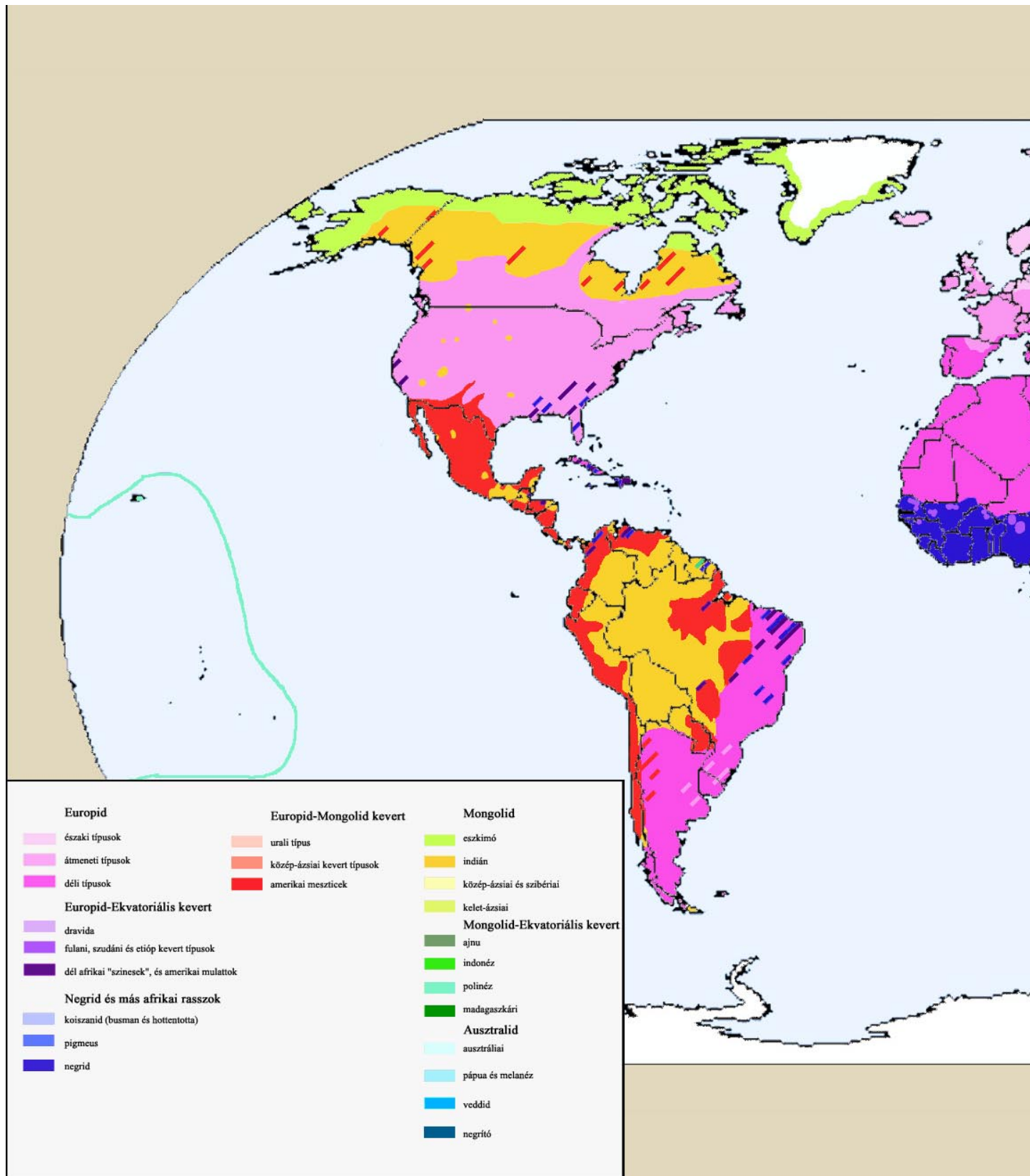

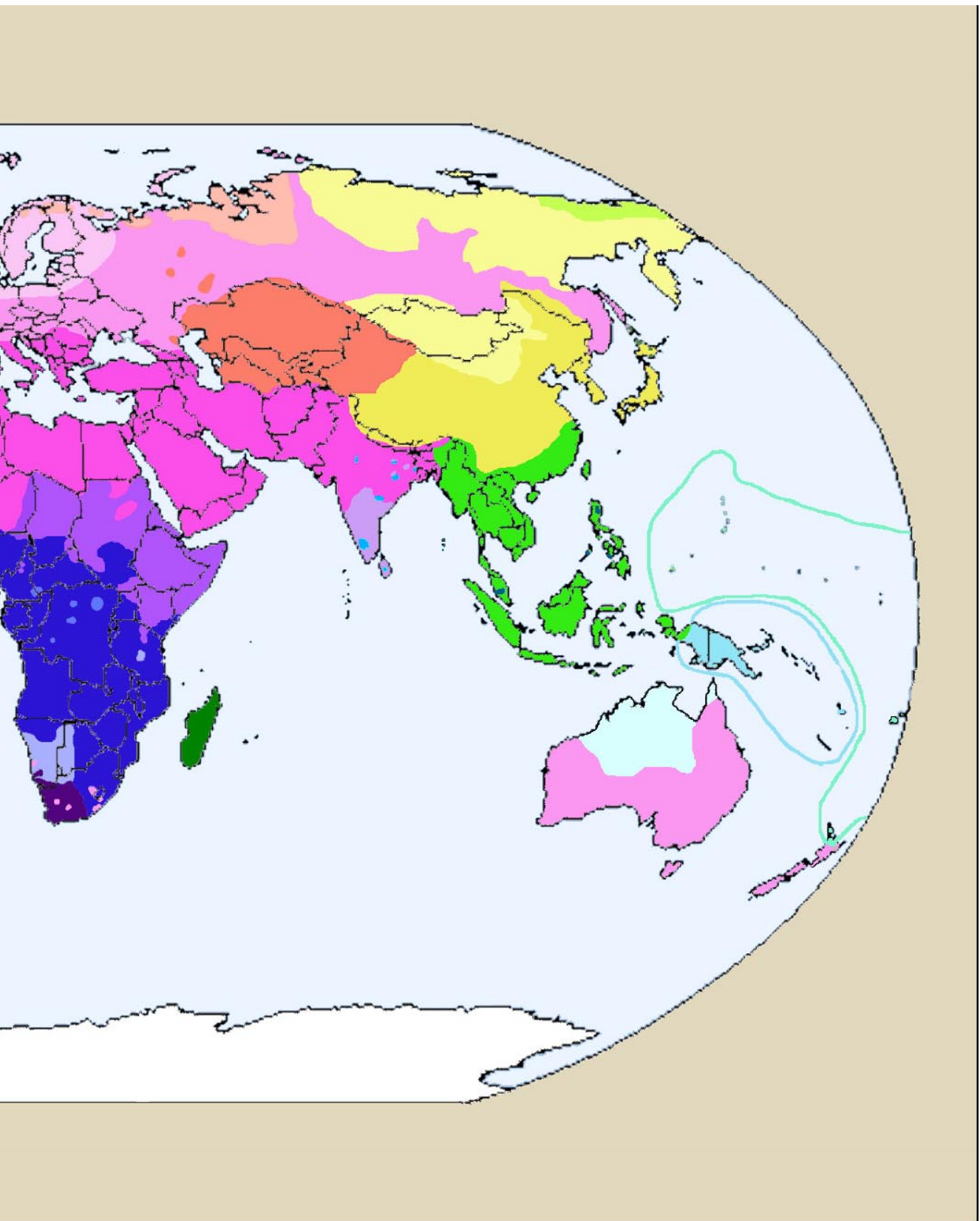
2/A ábra. Az emberi rasszok elterjedése Kolumbusz előtt

2/B ábra. Az emberi rasszok elterjedése napjainkban

1. táblázat Különböző nyelvcsaládok alapszókincsének összehasonlítása. Az azonos színű oszlopokban lévő hasonló szavak az egymással rokonságban nem álló nyelvcsaládok közti távoli kapcsolatokra utalhatnak

BANTU	fej	víz	szem	disznó	gyerek	fehér	kéz	eszik	hús	éjszaka	fa	kutya
	szuahéli	maji	jicho	ngurue	mwana	eupe	mkono	(ku)la	nyama	usiku	nti	mbwa
	guszi	omotwe	eriso	engurue	omwama	endabu	okoboko	koria	enyama	botuko	omote	
	hehe	umutwe	ululeenga	ilingubi	umawamu	-elu	ili(i)woko	(uku)lya	inyama	ikilo	umubiki	imbwa
	kikujju	mutwe	mai	ritho	ngurue	mwana	njeru	guoko	nyama	utuku	muti	
	luganda	mutwe	mazzi	luso	mwana	-eelu	mukono	ku-lya	enyama	kiro	muti	enbw
	ngoni	mutu	manji	lihu	liguruvi	mwana	-msopi	chiwoko	(ku)lya	nyama	kilu	libwa
	lingala	mutu	mái	liso	mwana	pémbe	loboko	kolia	nyama	butu	nzeté	mbwá
	Mwambumba	intu	mása	disu	mwana	pémbe	diboko	kúdy	nyama		inti	imbwa
AFROAZSZAI	név	víz	szem	halál	hét	tíz	apa	hat	só	virág (tavasz)	három	négy
aráb	ism	mayya	ayn	mawt	sab'ah	'asharah	ab	sittah	malh	rabica	thala:thah	'arba'ah
máltai	isem	ilma	sebgha	mewt	sheva'	'eser	áv	sitta	melh	rebbiegha	thlieta	erbgha
hebér	shem	máim	ayin	mávet	sabat	asir	abbat	shesh	melah	abib	shalosh	'arba
amhara	sim		ayn					siddist		ababa	sost	arat
kúrita	szomáli				todoba		aabbe		milix	ubax	sádehh	áfár
berber	tamazight	aman		imut	seb'a	'eshra	abba	setta			shradh	rb'a
egyiptomi	kopt	moou		maout	sashef		at-	sow	mhrx			
csádi	hausza	sunu		mutuwa			uba	shidda				
INDOEURÓPAI	név	víz, vizes	ajtó	fléver	hét	tíz	aty	anya	nyal	kettő	három	új
tokhár	tokhár	niem B	war B	twere B	pracar A	spát A	shak A	pácar A	mácar A	wu A, wi B	tri, tre A, trey B	riu A
hettita	hettita	atiman	watar			siptam		atta	anna	twi	tri	newa
örmény	örmény	anun	jur	durn	albair	yota	tasu	hayr	mair	lizem	erek	nor
görög	görög	ὄνομα	ὄνομα	ὄνομα	φρατὴρ	εἴτα	δεκα	πατερας	μητερα	λεγω	δύο	τρεις
albán	albán	emëvium	vje	derë		shtatë	dhetë	atë		lëpij	dý	tre/tri
italikus	latin	nomen	acqua	foris	frater	septem	decem	pater	mater	lingo/lambo	duo	tres/trie
kelta	bretón	anv	dour	dor	breur	seizh	deg	tad	manam	lipat	daou	tri
	gael	ainm	uisce	dorus	brothair	seacht	deich	athir	máthair	lighim	dá, dó	tri
	izlandi	nafn	vatr	dýr	bródir	sjó	tiu	fadir	módir	steigja/leppa	tveir	þrír
	angol	name	water, wet	door	brother	seven	ten	father	mother	lick	two	three
	friz	namme	wette	doar	broer	sân	tsien			lecken	twa	trije
	német	Name	Wasser	Tür	Bruder	sieben	zehn	Fater	Mutter	lecken	zwei	drei
balti	lett	ernams	ūdens	durvis	brālis	septini	desmit	mathe	laizit	divi	divi	trīs
szláv	orosz	имѧ	вода	дверь	брат	сем	десять	отец	мать	лечить	два	три
hindi	hindi	nām	varā	dvar	bhāta	hafta	das	pita	mātā	lih	dō	tin
perzsa	perzsa	nām	aidi	dar	brādar	haft	dah	pidār	mādar	lesidan	dō	nav
URALI	név	víz	ad-	meghal	vaj	hal	ős (apa)	emő, szoptik	nyal	tél	három	négy
finn-permi	vót	vesi	anna-	koolaa		kala	isä			talvi	kölmöd	neljä
	finn	nimi	anta-	kuole-	voi	kala	isä	ime	nuole	talvi	kolme	neljä
	észti	nimi	anda-	kuole-	voi	kala	isa	ime	noli	talv	kolm	neli
	lapp	námmá	vuowde-	kuolati	vuogjá	guolle	ce	njámmá	njoalle	dálvi	golbmá	njeallje
mordvin	len	ved	ando-	kulo-	vaj	kal	očá		nola	tele	kolmo	nile
marí	lóm	wüt		kole-	űj	kol	izä		nole	tele	kum	nilit
udmurt	űim	vu	ud-	kul-					n'ul	tol	kwir	n'il
komi	űim	va	ud-	kul	vűj			n'im	n'ul	tel	kujim	n'ol'
ugor	chanti	nem	ontes	kala-	vűj	zul	asji	em-	n'al	téley	zulem	n'at'
	marysi	nám	wit	onjtas	kul-	vaj	zul	as	n'olant	tál	zürum	nila
szamojéd	vm. szam.	nim	bu, yt	kü-	voi	kole, kalla	jase	nimne				
ALTÁI	én	új	szív, bátorság	fekete	kek	kemény	sárga	emő, szoptik	nyal	idő	ki, melyik	négy
török	török	ben	jürek	kara	gök	kai	sari	em-	jala-	çay	kim	dört
	kirgiz	men	žapi	žürök	kara	kök	katü	em-çek		çak	kim, qaj	tört
kazak	kazak	mın	žaga	žüre	qara	kök	qatti	sari		şaq	kim	tort
őzbég	őzbég	men	jang'ü	jurak	qora		sariq	em-çak		çoq	kim	to'rt
ujgur	ujgur	min	jepi	jürük	qara	qeti	seriq	am-çak		çaq	kim	tört
hakasz	hakasz	mın	nä	čürük	xara, xarä	xatıy	sariy	sax	kem	sax	kim	tört
tuvai	tuvai	men	čaa	čüre	kara	kök	ka'dig	emig	şak	şak	kim	dört
jakut	jakut	mın	sapa	süre	xara	küöq	kitänax	emij	sax	sax	kim	tiört
csuvas	csuvas	ebé	séné	čere	xora	kövak	xidı	öm-	şula-	çox	kam	tıvadä
mongol	mongol	bi, minij	şine	ğırx, žarga-	xar	xöx	xat-	cag		cag		döröv
burját	burját	bi, meni	şene	zürxe(n)	xara	xüxe	xatu	sag, seğen		sag, seğen		dürbe(n)
kalmük	kalmük	bi, minü	şinö	zürken, žıryıl	xarlı	köke	xatu	cag		cag		dörwın
japán	japán	mi					kata-			toki		
koreai	koreai	na					kut			çak		
DRAVIDA	név	új	szem	fekete	féreg	teflü	kéz	fog	karam (kőröm)	kettő	fa	négy
deli	tanul	peyar	putu	kan	karu	puzu	pén	kai	pal	ukir	iru	maram
	malalajam	peyar	putu	kan	karu	puzu	pén	kai	pallu	ukir	ir	maram
kota	kota	pér	pud	kan	kar	pü	pén	kay	pal	ür	eyd	marm
toda	toda	pör	puö	ka	pu	pü	pén	koy	paş	ür	ed	mön
kannada	kannada	hesaru	hosa	kan	kar	puzu	pén	kay	hallu	ugur	iru	mara
középső	telugu	péru	kotta	kanu	kanu	puzev	pénu	céyi	pallu	göru	iru	ceyru
	kholami	pér	kan	kāri	kan			ki	pal	gör	ir-	māk
naikhi	naikhi	pér	puni	kan	karan			ki	pal	gör	ir-	māk
konda	konda	pér	püni	kan	karni	pirvu	peni	kiyu	pal	göru	ni?	maram
észak-keleti	kurukh	pin-j	punä	xann	möxänö	pocgö	pén	xekkhä	pall	orx	irb	mann
malto	malto	pin-j	pune	qanu	māqtı	pocru	pénu	qece	palu	orgu	iwr	manu
nyugati	brahui	pin	püskun	xan	manu	pü				hör	irä	
KINAI TIBETI	én	száj	szem	halál	út	kicsi	jó	enni	ölni	kettő	három	négy
kinai	mandarin	kou	mu	si	lu	xiao	hao	chi	sha	san	su	sei
kanton	kanton	ngo	muk	sei	lou	xiao	hou	sik	saat	yi	sam	shi
tibeti	tibeti	nga	kha	mg	shisong	lam	chanchun	sava	saywa	nyi	sum	
burmai	burmai	nga	myet	the	lan	the	kaun	sa	sat	hrit	thoun	
karén	karén		muka	thi	kle	shi		a		ki	tho	
AUSZTRONÉZ	én	víz	szem	tűz	gyümölcs	hal	ember	hold	csillag	kettő	három	négy
indonéz	indonéz	aku	air	mata	api	ikan	orang	bulan	bintang	dua	tiga	empat
jávai	jávai	aku		mata		woh	iwak	wulan	lintang	loro	telu, tiga	papat
szundai	szundai	cai		mata		buah	ikan	bulan	bentang	duwe	tilu	opat
tagalog	tagalog	ako		mata	apoy	bungang	isda	buwan		dalawa	tatlo	apat
madagaszkári	malgas	izaho, ahy	maso	afo	voankazo		olona	volana	kintana	roa	telo	efatra
maori	maori	au, ahau	wai	ahi	hua	ika	tangata	marama		rua	toru	wha
fidzsi	fidzsi	au, noqu	wai	buka			tamata	vula		rua	tolu	va
hawaii	hawaii	a'u	wai	maka	ahi		kanaka	mahina		lua	kolu	ha
rapanui	rapanui	au, kooku	vai	mata	ahi		tangata	mahina		lua	toru	ha

2. táblázat. Különböző nyelvcsoportok nyelveiben megfigyelhető hangtani jelenségek a vizsgálatban szereplő nyelvek százalékában. Kék jelzi a magas, piros szín és vastagítás pedig a kiemelkedően magas százalékos arányt.

nyelvcsoport	vizsgálatban szereplő nyelvek száma	nazális msh hiánya	réshang hiánya	l és r hangok hiánya	torokhangok megléte	kettős mgh megléte	ö és ü megléte	implózió megléte	ejektív zárhang megléte
indoeurópai	23	0	0	0	4,3	34,8	34,8	0	4,3
uráli, altáji, ainu, japán, koreai, jukagír	28	0	0	7,1	0	14,3	57,1	0	0
ausztróázsiai	14	0	0	0	7,1	50	7,1	35,7	0
thai, ausztronéz	39	0	7,7	7,7	2,6	17,9	5,1	0	0
sino-tibeti	21	4,8	0	4,8	0	14,3	19	9,5	0
kaukázusi	7	0	0	0	85,7	0	14,3	0	100
paleoázsiai, baszk, burusaski	7	0	0	0	0	0	0	0	14,3
dravida	6	0	0	0	0	0	0	0	0
szudáni	55	3,6	0	9,1	1,8	0	3,6	38,2	1,8
nilo-szaharai	23	0	4,3	0	4,3	0	0	39,1	13
afroázsiai	26	0	0	0	26,9	11,5	3,8	38,5	38,5
khoiszan	4	0	0	0	0	25	25	0	75
é-amerikai indián	7	0	0	0	0	0	0	0	100
k-amerikai indián	58	3,4	0	13,8	1,7	6,9	10,3	5,2	50
d-amerikai indián	66	13,6	10,6	39,4	0	6,1	4,5	4,5	9,1
eszkimó-aleut	3	0	0	0	0	0	0	0	0
ausztráliai	25	0	88	0	0	0	4	0	0
pápua, andamáni	39	5,1	12,8	53,8	0	15,4	2,6	0	0

Felhasznált és ajánlott magyar nyelvű irodalom

Embertannal és populációbiológiával kapcsolatos könyvek:

- V. P. Alekszejev: Az emberi rasszok földrajza
Gondolat, 1977
Lipták Pál: Embertan és emberszármazástan
Tankönyvkiadó, 1977
Kiszely István: A Föld népei
1. Európa. Gondolat, 1979
2. Ázsia. Gondolat, 1984
3. Afrika. Gondolat, 1986
4. Amerika. Püski, 2004
Kiszely István: Amerika népei
Új mandátum, 1993
Richard Leakey: Az emberiség eredete
Kulturtrade, 1997
Jared Diamond: Háborúk, járványok, technikák
Typotex, 2000
Luigi Luca Cavalli-Sforza: Genetikai átjáró
HVG könyvek, 2002

Nyelvészeti könyvek:

- Kakuk Zsuzsa: Mai török nyelvek
Tankönyvkiadó, 1976
Tamás Lajos: Bevezetés az összehasonlító neolatin nyelvtudományba
Tankönyvkiadó, 1978
Kakuk Zsuzsa: Bevezetés az afrikanisztikába. Nyelvi problémák a harmadik világban
Tankönyvkiadó, 1982
Hutterer Miklós: A germán nyelvek
Gondolat, 1986
Baleczky Emil–Hollós Attila: Ószláv nyelv
Tankönyvkiadó, 1987
Tegyei Imre: Bevezetés az indoeurópai nyelvtudományba
Tankönyvkiadó, 1988
Bereczki Gábor: A magyar nyelv finnugor alapjai
Tankönyvkiadó, 1988
Hajdú Péter: Az urali nyelvészet alapkérdései
Tankönyvkiadó, 1988
Pusztay János: Nyelvek bölcsőjénél
Akadémiai kiadó, 1990
Kassai Ilona: Fonetika
Nemzeti tankönyvkiadó, 1998
Fodor István (szerk.): A világ nyelvei
Akadémiai kiadó, 1999
Vászolyi Erik: Ausztrália bennszülött nyelvei
L'Harmattan, 2003
Fodor István: A világ nyelvei és nyelvcsaládjai
Tinta, 2003

A szerző elérhetősége:

e-mail: elterito.elter5@gmail.com
telefon: 06-70-774-0717